

PETRI GÁBOR¹ – HRUSKÓ ERIKA²

„MI TÖRTÉNT VELÜNK?”

A magyar fogyatékosügy története 1998 óta, mozgalmi nézőpontból

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2024.4.22>

ABSZTRAKT

A fogyatékosággal élő emberek társadalmi mozgalmi Magyarországon és világszerte fellépnek a szakpolitikák és jogok formálásában. A tanulmány az 1998 óta eltelt időszak hazai szakpolitikai és mozgalmi eseményeit mozgalmi nézőpontból elemzi, fogyatékosügyi mozgalmi interjúk (15), szakpolitikai dokumentumok és szakirodalmi adatok alapján. A kutatás azt találta, hogy a fogyatékosügyi mozgalom kormányzati elérése 1998 után jelentősen javult. Azonban a 2000-es évek mozgalmi tevékenységei még erősödő emberi jogi keretekben és nyílt kormányzati struktúrák mellett sem vezettek jelentős szakpolitikai előrelépéshez. A 2010-es évek elején nemzetközi emberi jogi szabályok mentén progresszív lépések indultak, ám ezeket ellensúlyozták a bezáródó kormányzati struktúrák, a mozgalom előtti szűkülő tér, a demokratikus intézmények elérésének gyengülése, a konzultatív platformok kiüresedése, a mozgalom széttöredezése és gyakori öncenzúrája. Az emberi jogi szabályok nyomán elindult hazai programok csak részben eredményesek vagy egyenesen kudarcosak, és a mozgalom szereplői szerint a jogi reformok és EU-s programok sem jelentettek érdemi javulást. A mozgalmi akciók a 2010-es évektől kerülnek a nyílt kormányzati kritikát. Konfrontatívabb mozgalmi akciók olykor képesek voltak eredményt elérni. A 2010-es évek végére a szakpolitika-alkotás a területen lényegében leállt.

Kulcsszavak: fogyatékoság, társadalmi mozgalom, demokrácia

¹ CEU Demokrácia Intézet, posztdoktori kutató és University of Kent, honorary lecturer.

² Független kutató, Önállóan lakni – Közösségben élni csoport.

“WHAT HAPPENED TO US?”

A history of disability policies in Hungary since 1998, from a disability movement perspective

ABSTRACT

The social movement of disabled people has been influential in shaping policies and laws. This paper analyses policy and movement events in the period since 1998 from a movement perspective, based on (15) disability movement interviews, policy documents and literature. The study found that the disability movement's access to policy-making improved significantly after a landmark disability rights law in 1998. However, even with a strengthening human rights framework and open government structures, significant policy progress was not achieved during the 2000s. In the early 2010s, progressive steps were taken following international human rights standards, but these were offset by closing government structures, shrinking space for the disability movement, weakening access to democratic institutions, the removal of consultative platforms, and the fragmentation and self-censorship of the movement. Programmes launched in response to human rights legislation have been only partially effective or downright failures. Legal reforms and EU-funded projects are not seen by movement actors as bringing progressive change in practice. Since the 2010s, the disability movement has avoided open criticism of the government, though more confrontational movement actions have sometimes been able to achieve results. By the end of the 2010s, progressive disability policy-making essentially stopped.

Keywords: disability, social movement, democracy

„MI TÖRTÉNT VELÜNK?”

A MAGYAR FOGYATÉKOSÜGY TÖRTÉNETE 1998 ÓTA, MOZGALMI NÉZŐPONTBÓL

A szerzők a tanulmányt Gombos Gábor és Nagy Bendegúz emlékének ajánlják³

BEVEZETÉS

A fogyatékosok modernkori történetéről sokféleképpen lehet írni: szólhatunk a fogyatékosokkal élő emberek társadalomtörténetéről, a demográfiai változásokról, a rehabilitáció történetéről, a filozófiai, antropológiai vagy politikai gondolkodás esztétikájáról, a jogtörténetéről vagy a fogyatékoskép kulturális és diszkurzív változásairól.

Jelen munka a hazai fogyatékosügy elmúlt 25 évének mozgalmi olvasatát adja, mert meglátásunk szerint a modernkori társadalmi, jogi, politikai, kulturális, sőt, orvosi változásokra mindig hatott a fogyatékosokkal élő emberek mozgalmi munkája. Fogyatékosügyi mozgalom alatt azon szervezetek, informális csoportok és egyének összességét értjük, akik a fogyatékosokkal élő emberekkel kapcsolatosan a közpolitikai és szakpolitikai térben fellépnek: ide tartoznak a fogyatékosokkal élő emberek által kontrollált országos és helyi szervezetek, a nem fogyatékosokkal élő szakértők vagy családtagok által vezetett érdekvédő, jogvédő vagy szolgáltató szervezetek, informális aktivista csoportok és egyéni érdekvédők, közöttük fogyatékosokkal élő vagy szülői aktivisták, akik mozgás-, hallás-, látássérült, értelmi fogyatékosokkal élő, autista, halmozottan fogyatékos, siketvak vagy pszichoszociális fogyatékosokkal, vagy más fogyatékosokkal élő, például „ritka betegségekkel” élő emberek érdekei vagy jogai nevében szólalnak fel. Jelen munka ebből az igazán tág mozgalmából elsősorban az országos szintre fókuszál. Tanulmányunk a fogyatékosügyi szervezetek szenior érdekvédőinek és szakértőinek véleményén alapul: a mozgalmi vélemények egyben a hazai demokratikus rendszerek, a jog, a szociálpolitika, az oktatáspolitikai és az emberi jogok történetére is reflektálnak. Az interjúalanyok véleménye maguknak a fogyatékosokkal élő embereknek a nézőpontját jelenti: a tanulmányban azok kapnak hangot, akiket 25 év politikai, társadalmi, jogi és szakpolitikai változásai közvetlenül értek és érnek.

A progresszív jogok és szakpolitikák világszerte (Campbell–Oliver 2013; Pelka 2012; Pettinicchio 2019) és Magyarországon is (Hegedűs et al. 2009; Kálmán–Köncei 2002) a fogyatékosügyi mozgalom és a kormány közötti tárgyalások és konfrontációk során alakultak ki. A mozgalom véleménye még azoknál a jogszabályoknál is formáló erejű lehet, ahol a konzultáció hiányzik vagy szelektív.

3 Nagy Bendegúz (1973–2023) építészmérnök és kerekesszékes aktivista, sportoló, „műkedvelő fotós” és világutazó, a De JuRe Alapítvány egykori elnöke, az első hazai akadálymentesítési próbaper elindítója, és a Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetsége alelnöke volt. A teljes körű akadálymentesítés, a diszkriminációmentesség és az önrendelkezés elveit ért dolgozott, kampányolt, írt, előadott, javasolt, és ha kellett, tiltakozott és perelt.

Gombos Gábor (1961–2022) fizikus és pszichoszociális fogyatékosokkal élő érdekvédő, az ENSZ fogyatékosügyi egyezményének egyik megalkotója, az egyezményt felügyelő ENSZ-bizottság tagja, a Pszichiátriai Érdekvédelmi Fórum alapítója, a Pszichiátria (volt) Használóinak és Túlélőinek Európai Hálózatának (ENUSP) elnöke, és a Robert Kennedy Centre kitüntettje volt. A Hyderabadban található NALSAR Egyetem és az Ír Nemzeti Egyetem (NUI Galway) adjunktusaként is dolgozott emberi jogi területen. Gondolataival világszerte inspirált aktivistákat és kutatókat.

Habár tanulmányunk a hazai mozgalommal foglalkozik, ám a hazai ügyekre a nemzetközi kontextus is hat már az 1970-es évek óta (MEOSZ 2001; Baar 2015). A fogyatékoságtörténet globálisan beágyazott: a Kádár-kori vezetés és az 1990 utáni kormányok is reagáltak nemzetközi trendekre, mindez pedig formálisan is jelentőséget nyert az Európai Unió jogrendjében szereplő szabályok és az ENSZ egyezményeinek hazai rendszerbe emelésével. A fogyatékosügyi mozgalom, hasonlóan más hazai civil körökhöz, 1990 után élénkült meg, ám a civil szféra a '90-es éveket jellemző mély társadalmi és gazdasági krízis miatt az évtized végére a kiábrándulás jeleit mutatta (Miszlivetz 1997) – sok fogyatékosügyi szervezet is ekkor vett fel szociális vagy más szolgáltató profilt. A fogyatékosügyi mozgalom komolyabb beágyazódása a szakpolitikákba az 1998. évi XXVI. törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról (Fot.) elfogadásáig váratott magára.

Ezért adatsorunk kezdőpontja is 1998: célunk, hogy bemutassuk az azóta eltelt időszak szakpolitikai és mozgalmi eseményeit. Munkánk célja az is, hogy megvizsgáljuk, milyen politikai lehetőségstruktúrák mentén, milyen külső és belső feltételek mellett alakult ki a 2020-as évekre a hazai szakpolitikai rendszer és mozgalmi részvétel. Bár történeti összefoglalók elérhetők egyes fogyatékosági csoportok saját történetéről (Hegedűs et al. 2009; Balázs–Petri 2010), a fogyatékosügy egészét lefedő, a közelmúltat vizsgáló munkák hiányoznak. Tanulmányunk ezért hiánypótló: értelmi fogyatékosággal élő, autista, mozgás-, hallás- és látássérült emberek, valamint a 2016 óta itthon is fogyatékosággként elismert pszichoszociális fogyatékosággal élők közös hazai mozgalmi és szakpolitikai történetének egy lehetséges leírása.

Kutatásunk egy nemzetközi projekt része volt, amely négy országban (Bulgária, Magyarország, Románia és Szerbia) vizsgálta a fogyatékosügyi mozgalmak pozícióját a szakpolitika-alkotásban – a projekt az erodáló demokráciákban ismert „zsugorodó tér” fogalom érvényességét tárta fel. Jelen tanulmány csak a hazai eredmények egy részét mutatja be, de épít a mozgalmat érintő zsugorodó tér már létező leírására (Petri–Hruskó 2023; Petri–Hruskó 2024).

Az alábbiakban áttekintjük az 1998 előtti, fogyatékosügy szempontjából fontos történeti trendeket, majd módszertanunk ismertetése után bemutatjuk az 1998–2022 közötti időszak legfontosabb mozgalmi és szakpolitikai történéseit. A tanulmányt összefoglaló elemzéssel zárjuk.

SZAKPOLITIKAI TRENDEK MAGYARORSZÁGON 1998 ELŐTT

A II. világháborút megelőzően a fogyatékoságpolitika nagyrészt a szegénypolitika keretei között valósult meg: alapvetően a koldulás (engedéllyel) és a szegényház volt a rendszer két pillére, illetve az I. világháború után a rokkantak elhelyezése miatt megjelentek a védett foglalkoztatás kezdeményei. A rokkant, vak, „siketnéma” vagy „mentálisan fogyatékos” („idióta”, „tébolyodott” stb.) személyeket elsősorban a családjuk látta el, helyenként egyházak és jótékonyági egyletek bevonásával, minimális állami segítséggel (Turnpenny 2019; Kálmán–Könczei 2002).

A II. világháborút követően a megszilárduló államszocialista rend változtatott a fogyatékoság szakpolitikai helyzetén. Az államszocialista rendszer fokozatosan kiépítette a bentlakásos intézetek rendszerét (Turnpenny 2019). Megerősödött a már a század elején elindult gyógypedagógiai ellátórendszer. A kommunista ideológia a teljes foglalkoztatást tűzte célul politikai, gazdasági és kulturális értelemben is. Politikai szinten a munkát ösztönző és elismerő, a munkavállalást kötelezővé tevő és ahhoz kapcsolódó juttatások rendszere alakult ki – a munkaképtelennek nyilvánított embereket elkülönített ellátásokba helyezték el. Kulturálisan is a munkaképeség volt az idealizált emberkép (Mladenov 2018). A fogyatékosággal élők („rokkantak”) távol

estek a keményen dolgozó szocialista emberképtől. Az 1970-es évektől politikai döntések mentén – a szociális otthonok „profiltisztítása” során – megerősödött az értelmi fogyatékosokkal élők bentlakásos intézeti rendszere, amely a nem létező otthonközeli szolgáltatások helyett adott 24 órás felügyeletet, jellemzően vidéki, kisteleplési helyszíneken és rendkívül rossz körülmények között (Turnpenny 2019).

A kommunista ideológia medikális-produktivista volt: a fogyatékosági felmérések orvostani kérdésként tekintettek a fogyatékosokra (Mladenov 2021), így a képességek és funkciók hiánya volt meghatározó. A fogyatékosokkal élő személy igényeinek megértése helyett a betegségét/állapotát vizsgálták. A foglalkoztatottság szempontjából értéktelennek (nem foglalkoztathatóknak) tartott személyek így már kisgyermekkor-tól kezdve döntően szegregált szolgáltatásokban találták magukat: speciális tantervű, gyakran bentlakásos iskolákban, majd felnőttként a foglalkoztatást szintén szegregáltan, „védett” munkahelyeken megoldó szervezetekben (Mladenov 2018; Kálmán–Könczei 2002). A fogyatékosokkal élő népesség szinte láthatatlanná vált: nemcsak az iskola, munka és szabadidő közös tereiben nem voltak jelen, de kulturális ábrázolásokban (film, irodalom, színház stb.) is hiányoztak, vagy ha megjelentek, tragikus szerepben, a fogyatékoság mint „egyéni tragédia” modelljét (French–Swain 2004) erősítve. A fogyatékosokkal élők helyzete Nyugat- és Dél-Európában sem tért el drámaian az államszocialista állapotoktól, ám néhány nyugat-európai és skandináv országban a fogyatékosügyi mozgalmak munkája nyomán valamivel korábban, az 1970-es évektől indultak progresszív változások.

A Kádár-kor politikailag is elnyomta a fogyatékosügyi mozgalmat: független civil szervezetek a mai értelemben nem működhettek, a háború előttről megmaradtakat – például a vakok és siketek szervezeteit – erősen kontrollálták. A legnagyobb csoport, a mozgáskorlátozott emberek csak az 1970-es évektől kezdhettek látható önszerveződésbe, és csak megyei szervezetek (1977: Vas megye; 1977: Budapest; 1978: Baranya megye stb.) megalakítása után hozhatták létre 1981-ben – az ENSZ Rokkantak Nemzetközi Évében – a ma is ismert MEOSZ-t (Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetsége) (Chikán 2001; Hruskó 2018b). Ugyanakkor az érdekvédelem már az 1970-es évektől támaszkodott a nemzetközi példákra (Baar 2015). Az államszocialista hatalom az 1981-es Rokkantak Nemzetközi Évének megrendezésébe és az előkészítő munkába is bevont szervezeteket, például a mozgássérültek (Mozgássérültek Együttműködési Bizottsága), hallássérültek (Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége – SINOSZ) és látássérültek (Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetsége – MVGYOSZ) reprezentatív szervezeteit (Csicsics 2023).

Az 1990-es éveket jellemző gazdasági és társadalmi válság a fogyatékosokkal élő embereket és családjaik életét is jelentősen rontotta. Egyrészt sokan váltak aktív keresőből rokkantellátások kedvezményezettjeivé, ami miatt az évtized végére jelentősen emelkedett a népszámláláskor magukat fogyatékosokkal vagy korlátozottsággal élőként meghatározó állampolgárok száma: 1990-ben 368 ezren, 2001-ben 577 ezren voltak. Az önbevalláson és olykor vitatott kategóriákon alapuló népszámlálási adatok alapján a népesség száma később – módszertani okok, és vélhetően a rokkantellátásokban részesülők számának esése miatt – folyamatosan és erősen csökkent. 2011: 490 ezer, 2016: 408 ezer, 2022: 274 ezer fő volt⁴ (Lakatos–Tausz 2009; STADAT 2024). Az 1990-es években azért is alakult sok civil szervezet a területen, mert az önszerveződő csoportok – például mozgáskorlátozott emberek, autista vagy értelmi sérüléssel élő emberek szülei – maguk kezdtek hiányzó szolgáltatások (pl. gyógypedagógiai fejlesztés, szociális ellátás) megszervezésébe (Kálmán–Könczei 2002; Hegedűs et al. 2009; Balázs–Petri 2010; Hruskó 2018b).

4 A népszámlálások során is alkalmazott fogyatékoságkategóriákkal kapcsolatban lásd még: Kozma–Petri–Bernát 2020:383–387.

Az 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról nem érintette döntően a fogyatékosokkal élők igényeire válaszoló szociális ellátások rendszerét, és fenntartotta a bentlakásos ellátások dominanciáját. Azonban az 1990-es évekre küszöbön állt egy másik változás, elsősorban a fogyatékosügyi mozgalom munkája miatt: a fogyatékoság egyéni tragédiaként keretezett vagy medikalizált, orvosi meghatározásával párhuzamosan, illetve azt megkérdőjelezve megjelent a fogyatékoság *társadalmi modellje*. A *társadalmi modell* egyszerűsített meghatározása szerint a fogyatékoság nem egyenlő a testi, érzékszervi vagy mentális sérüléssel vagy a test/idegrendszer normától eltérő működéssel – a társadalmi modell angol-szász eredetű meghatározása (Oliver 1990; Shakespeare 2017) a fogyatékoságot a sérülés (*impairment*) és a társadalmi közegben megvalósuló fogyatékoság (*disability*) kettősségében határozta meg. Azaz, az embert nem testi vagy kognitív sérülése vagy eltérése akadályozza elsősorban, hanem mindazon társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális és egyéb rendszerek és gyakorlatok, amelyek nem veszik figyelembe sérüléséből fakadó igényeit. A modell az egyenlő társadalmi részvételt és az ezt biztosító nagy rendszereket tette a fókuszba a fogyatékos test egyéni példája helyett – így politikai kérdéssé emelte a fogyatékoságot. A társadalmi modell szerint a teljes *politikai* rendszert, azaz a kormányokat, önkormányzatokat, intézményeket, helyi közösségeket kötelezettség terheli a fogyatékosokkal élők speciális igényeinek elismerésében. E valóban paradigmaticus váltás az 1990-es években itthon is megjelent a mozgalom követeléseiben (Kálmán–Könczei 2002) – és végül ez volt egyik alapja az 1998-as fogyatékosügyi törvénynek (Fot.) is.

A jelenlegi fogyatékosügyi civil szektor változatos profilú. Központi ernyőszervezetei egyes fogyatékosági csoportokat elkülönülten képviselnek, nagyszámú tagsággal: a Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetségének (MEOSZ) 900 helyi tagszervezete és 100 ezernél több egyéni tagja van, a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége (SINOSZ) 12–14 ezres egyéni tagsággal, az Autisták Országos Szövetsége (AOSZ) 100 körüli tagszervezettel, az Értelmi Fogyatékosokkal Élők és Segítőik Országos Érdekvédelmi Szövetsége (ÉFOÉSZ) pedig 22 ezer egyéni és száznál több szervezeti taggal bír. Számos olyan szervezet működik, amelyek elsősorban szolgáltatnak (szociális vagy oktatási profillal), illetve ezzel kapcsolatos érdekvédelmi munkát végeznek helyi szinten. A szolgáltató civilek olykor érdekvédelmi szövetségekbe is tömörülnek (pl. Céhálózat – Civil Érdekvédelmi Hálózat). A 2011. évi CLXXV. törvény az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról, a 2013. évi V. törvény a polgári törvénykönyvről civileket érintő változásai, a Nemzeti Civil Alap átalakítása, illetve a 2010-es évektől indult, civileket célzó kormányzati kampányai a teljes civil szektort (Kákai 2020), így a fogyatékosügyi civil szervezeteket is negatívan érintette, ám a központi ernyőszervezetek finanszírozása eközben nem csökkent⁵ (Petri–Hruskó 2023).

5 „A költségvetési törvényben 2020-ig nevesítetten szereplő 13 országos érdekvédelmi és civil támogatása évente átlagosan 5%-kal növekedett: 2015-ben 928,4 millió Ft, 2016-ban 907,4 millió Ft, 2017-ben 967,4 millió Ft, 2018-ban 1015,9 millió Ft, 2019-ben 1114,8 millió Ft, 2020-ban 1213,9 millió Ft volt a támogatás összege” (lásd: <https://www.parlament.hu/irom42/00520/00520.pdf>).

MÓDSZERTANI KERETEK

Ez a tanulmány része egy tágabb kutatásnak, amely a fogyatékosügyi mozgalmak pozícióját vizsgálta erodálódó demokratikus rendszerekben, Kelet-Európában. A tágabb projektet a jelen tanulmány első szerzője vezette, aki a kutatás során az *Open Society University Network* ösztöndíjában részesült. Jelen írás csak a hazai adatokra épül. Megközelítésünk és módszertanunk szempontjából fontos, hogy az első szerző egy nem fogyatékosággal élő kutató, aki több mint húszéves szakpolitikai és mozgalmi tapasztalattal rendelkezik; a második szerző egy mozgáskorlátozott aktivista, aki részvételi kutatásokban szerzett tapasztalattal és több mint 25 éves mozgalmi tapasztalattal rendelkezik. A szerzők a kutatás koncepciójának kidolgozásától kezdve az adatgyűjtésen, az adatelemzésen és a tanulmányíráson keresztül együtt dolgoztak. Ezért ez egy részvételi (participatív) kutatás volt. A kutatást a Közép-európai Egyetem Kutatásetikai Bizottsága hagyta jóvá 2022. júliusában.

Kutatásunk adatforrásként mozgalmi szereplőkkel készült interjúkra és szakpolitikai szövegek elemzésére épül. Az interjúk során említett mérföldköveket szakpolitikai dokumentumok, jogi és sajtóban található források segítségével ellenőriztük és pontosítottuk.

Az interjúalanyokat személyes hálózatokon és szervezetek weboldalain keresztül toboroztuk. A részvétel önkéntes és anonim volt. Személyazonosságuk védelme érdekében a mintáról csak általános leírást adunk. Célzott mintavétellel dolgoztunk: olyanokat toboroztuk, akik sokéves tapasztalattal rendelkeznek a mozgalmában és a szakpolitikai rendszerben. Tizenöt résztvevővel interjúztunk, akiknek átlagosan húszéves tapasztalatuk volt. Számos fogyatékosággal élő interjúalanyunk volt. A résztvevők szinte mindegyike fogyatékosággal élők által kontrollált⁶ szervezetenél dolgozott fizetett alkalmazottként, tisztségviselőként, szakértőként vagy önkéntesként. Többségüknek két vagy több mozgalmi szervezettől is volt tapasztalata, beleértve országos szervezeteket, helyi vagy akár informális aktivista csoportokat is. Néhány résztvevő belülről is ismerte a kormányzat szakpolitikai munkáját. Az interjúadatok nemcsak fővárosi, hanem vidéki tapasztalatokat is lefednek: hárman vidéki szervezetenél dolgoztak az interjúfelvételkor, és összesen hét interjúalany szerezte évtizedes tapasztalatát olyan szervezetenél, amely országosan, helyi/megyei tagszervezeteken keresztül működik. Három válaszadónk kliensein keresztül folyamatosan dolgozott vidéki és kistéleplési jogvédelmi ügyekkel.

Az interjúkat 2022 októberében és novemberében készítettük. Minden interjút hangfelvételen rögzítettünk. Az interjúkból tartalmi összefoglalók és MS Word leiratok is készültek. A lejegyzést, adatelemzést és kódolást, MS Word és NVivo 13-szoftver segítségével végeztük.

Kutatásunk célja nem egy teljességre törekvő, több száz említéses mozgalmi eseményadatbázis építése, hanem a leglényegesebb események azonosítása volt. A következő kérdést tettük fel minden interjúalanyunknak: *„Mik voltak az 1998 óta eltelt időszak legfontosabb fogyatékosügyi eseményei, ideértve mozgalmi történéseket, kampányokat, vagy szakpolitikai, jogi változásokat? Mondjon néhány példát.”* Ezt egy hosszabb interjú során, a mozgalmat érintő egyéb kérdésekkel együtt tettük fel. A kérdésre minimum kettő, maximum nyolc említést tettek. Elemzésünk korlátja, hogy más interjúalanyok feltehetően más eseményeket is említettek volna, vagy ugyanezen interjúalanyok egy másik időpontban vagy hosszabb időt kapva más, több ese-

6 A nemzetközi szakirodalom és ENSZ iránymutatások szerint „fogyatékosággal élő emberek reprezentatív szervezetének” az az entitás tekintendő, amelynek tagságában és döntéshozó testületeiben a fogyatékosággal élő személyek többségben vannak. A családtagok és/vagy nem fogyatékosággal élő szakemberek által kontrollált mozgalmi szervezeteket nem tekintik a fogyatékos emberek reprezentatív szervezetének.

ményt említettek volna, például mert az interjú során egy esemény nem jutott eszükbe. A válaszok olyan narratívák, amelyeknek sajátja egyfajta percepció torzítás: például az adott fogyatékosági csoporthoz tartozó résztvevő valószínűleg a saját fogyatékosági ága számára jelentős eseményeket említette részletesebben, és azokat jobban is ismerte. Ezt a hatást azzal igyekeztünk ellensúlyozni, hogy igyekeztünk egyenlően rekrutálni a Fot-ban szereplő fogyatékosági csoportok képviselői közül, hogy minden terület képviselői bekerüljenek. Emellett több interjúalanyunk nem is egyes fogyatékosági csoportokhoz kötődött, hanem horizontális szervezeti vagy jogvédő/szakértői háttérből jött, így több szakterületet és fogyatékosági ágat is jól ismert. A válaszok a résztvevők változatos mozgalmi kötődése és jelentős mozgalmi tapasztalata miatt hű lenyomatát adják a fogyatékosügy 1998–2022 közötti időszakának – ezt igazolja, hogy az említések jelentős átfedéssel voltak, azaz a több említést kapó eseményeket számos, változatos mozgalmi szervezeti háttérhez és eltérő fogyatékosági csoporthoz kötődő mozgalmi pozícióból nézve is fontosak voltak.

EREDMÉNYEK: MOZGALMI ÉS SZAKPOLITIKAI TÖRTÉNÉSEK

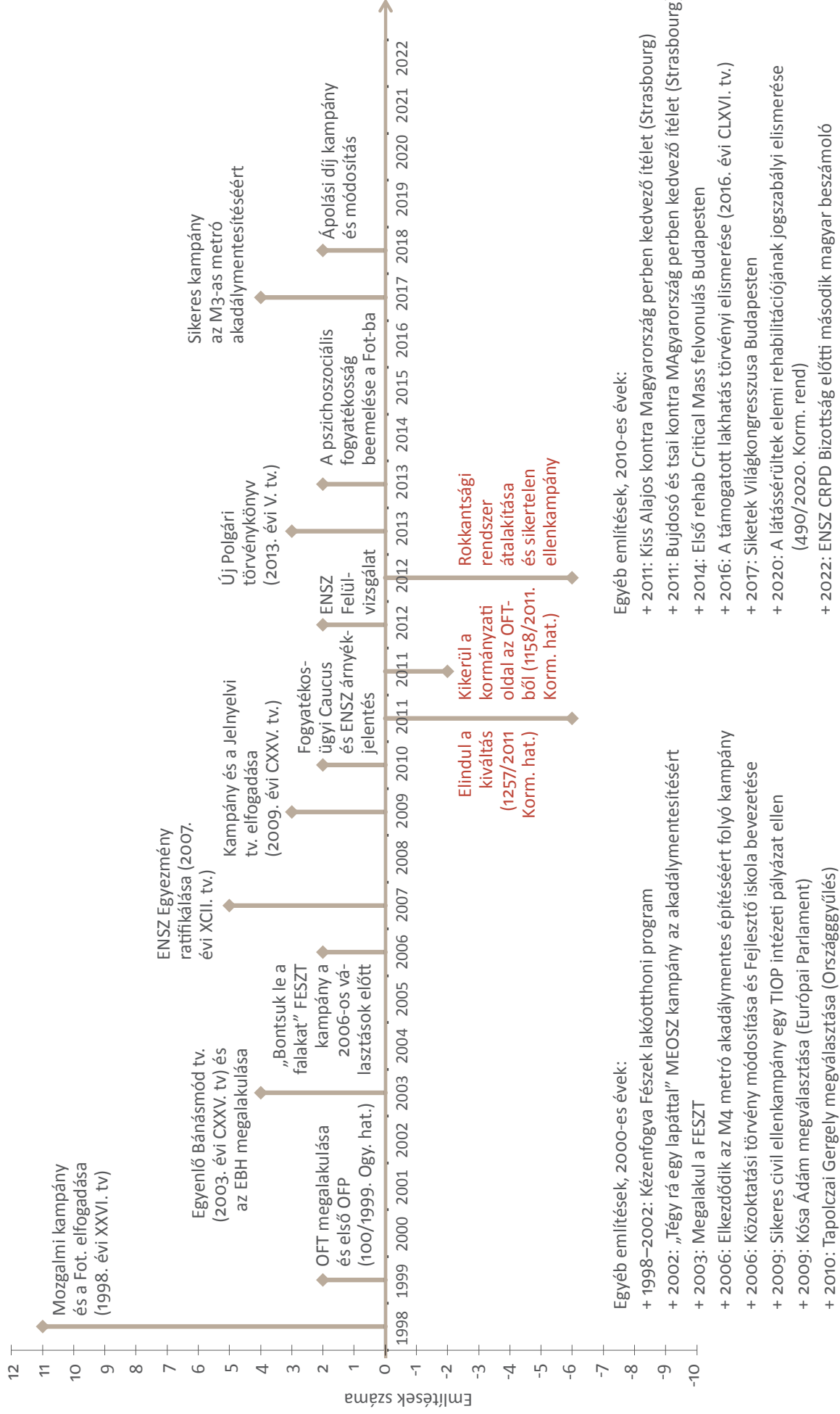
Mi történt? – Mozgalmi idővonal 1998–2022

Az alábbiakban ismertetjük azon történéseket, amelyek mintánkban több említést kaptak. Az említések számát a leírásban jelöljük, ez jelzi az adott esemény mozgalmi jelentőségét is. A mozgalmi említéseket vizuálisan is megjelentetjük (1. ábra). Az idővonalon az y tengelyen az említések számánál negatív tengelyen is elhelyeztünk bizonyos történéseket, mert ezeket az interjúalanyok dominánsan negatív kontextusban és nem progresszióként értékelték. Vastag kiemeléssel ismertetjük azokat a történéseket, amelyeket többen említettek, így a mozgalom különböző szervezeteinek, vagy eltérő szükségletű fogyatékosági ágainak véleménye szerint is egyaránt hangsúlyosabbak. Az idővonal összefüggéseit a tanulmány végén elemezzük.

1998: Fogyatékosügyi törvény (Fot.) és az azt megelőző sikeres kampány (11 említés). A legtöbb említést maga az 1998. évi XXVI. törvény kapta – ezzel kutatásunk alapján maga a Fot. az 1998 óta eltelt időszak legjelentősebb fogyatékosügyi mérföldköve és sikere, részben a megelőző mozgalmi kampány miatt. Átfogó fogyatékosügyi emberi jogi szabályozásra az 1990-es évek során többször volt javaslat (Hegedűs 2009; Kálmán–Könczei 2002). A törvényt az 1994–1998-as parlamenti ciklus utolsó ülésnapján, 1998. március 16-án fogadták el. Ezt megelőzően, 1998. március 10-én a MEOSZ elnöke 122 ezer támogató aláírást adott át az Országgyűlés elnökének (N.T.E. 1998) – az aláírásgyűjtést a MEOSZ tagszervezetein keresztül és utcán, „*pályaudvarokon, aluljárókban, bevásárlóközpontokban, piacokon*” (Hegedűs 2009:166) folytatta országosan.

7 Az alcím kapcsán felmerül: mi „nem” történt? Idővonalunk 32 mozgalmi történést tartalmaz, azonban nem mutat be számos eseményt, amelyek egykor jelentősek voltak. Ilyen értelemben az idővonal pontjai a tényleges történéseket csak részben reprezentálják. Ennek egyik oka, hogy nem minden mozgalmi kezdeményezés köthető egy dátumhoz, ezért nem is említették őket. Egy érdekvédő például felidézte, hogy a mozgalom már a 2000-es évektől küzdött a gépjármű-szerzési és lakás akadálymentesítési támogatások emeléséért, sokéves tárgyalás ellenére is hiába. Más események mozgalmi adatok (pl. mozgalmi sajtó) szerint jelentősek voltak, ám mára „elmúltak”: ilyen az autizmus-mozgalom ünnepeelt eseménye, a 2008-2013-ra szóló Országos Autizmus Stratégia, amely a *1038/2010 számú kormányhatározat az új Országos Fogyatékosügyi Programról* része volt. Az AOSZ által fontosnak ítélt (AOSZ 2014) stratégia megújításáról a kormány 2020-ban is mint készülő munkáról szól (EMMI 2020). Szintén hiányoznak egykor hatalmas sajtóvisszhangot kapott stratégiai perek, például az „első hazai próbaper”, amelyben Nagy Bendegúz mozgássérült mérnök a De juRe Alapítvány támogatásával beperelte a budapesti Centrál-kávéházat annak akadálymentesítetlensége és az őt ért bánásmód miatt (Bodnár 2003); vagy a Nyusti Szilvia és Takács Péter látássérült magánszemélyek által az OTP ellen, a sajtónyilvánosság előtt folytatott per (Scipiadés 2005). Ehhez hasonló mérföldkövekkel az idővonal egy jövőbeli munkában bővíthető lenne, itt csupán a bővíthetőség lehetőségére és a mozgalmi múlt megőrzésének fontosságára hívjuk fel a figyelmet.

1. ábra. Fogyatékosügyi mozgalmi idővonal, 1998–2022

Forrás: Saját szerkesztés

A Fot. elsőként foglalta magas szintű jogszabályba a fogyatékosággal élő emberek jogait, például az oktatás, a szociális szektor, az akadálymentesség, a közlekedés, az egészségügy és a kultúra terén, egyben alapot adva az Országos Fogyatékosügyi Tanács (OFT) és az Országos Fogyatékosügyi Program (OFP) elindításához.

2002-ben zárult a Kézenfogva Alapítvány „Fészek” lakóotthoni programja (1 említés). Az 1997. júniusban indult program révén 50 lakóotthonba (házba, lakásba) költöztetett több mint 500 értelmi fogyatékosággal élő, autista vagy halmozottan sérült ember (Gazsi–Pordán 2018). A programot támogatta a holland külügyminisztérium, holland alapítványok, a Népjóléti Minisztérium, a Soros Alapítvány és az Open Society Institute (Kézenfogva é.n.).

1999. január 19-én megalakul az OFT (Országos Fogyatékosügyi Tanács) és ennek nyomán elindult az első OFP (Országos Fogyatékosügyi Program) (2 említés). Az OFT a fogyatékos személyek országos szervezetei és a kormány közös, konzultatív testületként alakult meg. Az OFP-t a 100/1999. (XII. 10.) OGY határozat az Országos Fogyatékosügyi Programról alapította meg. Az OFP célja a Fot-ban foglalt deklaratív elvekhez és jogokhoz kapcsolódóan gyakorlati, ütemezett, felelősökkel és forrással ellátott intézkedések meghatározása volt. Az OFT 1999-től a terület fő konzultatív testületévé vált, ahol az egyes fogyatékosági csoportok közösen, a minisztériumok képviselőivel párbeszédben tudtak tárgyalni követeléseikről: új jogszabályok és programok kezdeményezése, és folyamatban lévő törvényjavaslatok véleményezése, illetve az OFP felügyelete is feladatok volt. (Az OFT mint intézményesült konzultatív forma korlátairól lásd: Sebály 2020:16.)

2002. októberben elindult a „Tégy rá egy lapáttal” kampány (1 említés). A MEOSZ vezetésével az önkormányzati választásokra készülve egy budapesti helyszínen, valamint 22 vidéki városban, MEOSZ-tagszervezetek vezetésével indult kampány az önkormányzatok kezelésében lévő intézmények akadálymentesítéséért (V. R. I. 2002). A kampányhoz nagyjából 100 településen mintegy 1500 résztvevő csatlakozott, köztük helyi politikusok és közéleti szereplők (Hegedűs 2009).

2003. november 28-án megalakult a Fogyatékos Emberek Szervezeteinek Tanácsa, a FESZT (1 említés). Az alapító szervezetek (MVGYOSZ, SINOSZ, ÉFOÉSZ és MEOSZ) három évnyi egyeztetés után, a budapesti West-end City Center Palace Cinema 10-es számú mozitermében tartott ülésen alapították meg az önálló szervezet FESZT-et. Az eseményen részt vett Gyurcsány Ferenc miniszter és Szekeres Pál (mozgáskorlátozott) helyettes államtitkár is (Muzsay 2004). Korábban 2001. március 21-én az MVGYOSZ székházában írtak alá a FESZT megalakulásáról egy közös jogi nyilatkozatot (Hallássérültek 2001). A FESZT célja, hogy hazai és EU-s szinten is egységesen tudjanak fellépni az egyes fogyatékosági ágak.

2003. december 22-én az Országgyűlés megszavazta a 2003. évi CXXV. törvényt az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról (Ebtv.) (4 említés). Az új törvény alapvetően befolyásolta, hogy a fogyatékosággal élő emberek milyen jogorvoslati lehetőségekkel élhetnek diszkrimináció esetén. Az Ebtv. nyomán létrejött Egyenlő Bánásmód Hatóság számos fogyatékosügyi diszkriminációs esetet vizsgált, ezzel jogorvoslatot és gyakran médianyilvánosságot adva a fogyatékoságalapú diszkrimináció eseteinek.

2005. november 14-én közösen tüntetett a Parlament előtt a FESZT és a Szociális Szolgáltatók és Szociális El látottak Egyesülete (SZESZE; 1 említés), mert a kormány bejelentette, hogy csökkentenék a szociális ellátások normatíváit. A tüntetést másfél hónapos érdekegyeztetés előzte meg. A tiltakozások miatt a kormány végül nem csökkentette az intézményi normatívákat (AOSZ 2005).

2006. május 14-én „Bontsuk le a falakat” címmel figyelemfelhívó eseményt szervezett a FESZT és a MEOSZ a Petőfi Csarnokban (2 említés). Az esemény a Reha Hungary rendezvényének keretein belül történt, és a parlamenti pártok képviselőit hívták meg, akiket kértek, mutassák be a választási programjukban a fogyatékossgal élőkre vonatkozó pontokat, és „együtt bontsák le” a fogyatékossgal élő emberek és a többségi társadalom közötti falat.

2006-ban elkezdődött az M4-es metró akadálymentességéért folyó kampány (1 említés). A Fővárosi Önkormányzat és a kivitelezők a 2014-es átadásig folyamatosan egyeztettek fogyatékosügyi szervezetekkel. Korábban a Vakok és Gyengénlátók Közép-magyarországi Egyesülete (VGYKE) és a Mozgássérültek Budapesti Egyesülete (MBE) többször nyíltan bírálta a városvezetés elzárkózását az újonnan épülő metró akadálymentes tervezésétől. A kampány sikeres volt: a mozgalom és akadálymentesítési szakemberek bevonása nyomán a 2014-ben átadott metróvonal teljesen akadálymentes lett.

2006. január 1-től életbe lépett a fejlesztő iskolai oktatás (1 említés). A közoktatási törvény (1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról) módosításáért a Kézenfogva Alapítvány, a De juRe Alapítvány és szervezetek sora kampányolt (Verdes 2005). A törvény módosítása megnyitotta a lehetőséget a legsúlyosabban akadályozott gyermekek „fejlesztő iskolai” ellátásra, így a korábban heti 3–5 órában, iskolarendszeren kívüli „képzési kötelezettként” ellátott gyerekek 2006. szeptember 1-től részt vehettek a közoktatásban és heti 20 óras oktatásban részesülhettek.

2007. március 30-án a kormány képviselője aláírta ENSZ Fogyatékos személyek jogairól szóló egyezményét (5 említés). Az ENSZ Egyezmény aláírása az 1990-es évek óta tartó időszak egyik legjelentősebb mérföldköve. Az Egyezmény megerősítette a fogyatékosügyi mozgalom pozícióját, és erősen hozzájárult a fogyatékosügyi kérdések „emberi jogi” keretezéséhez. Az Egyezményt – angol rövidítéssel CRPD (*Convention on the Rights of Persons with Disabilities*) – a 2007. évi XCII. törvénnyel hirdette ki az Országgyűlés. Forrásaink szerint az Egyezmény aláírásához nem volt szükséges a mozgalmi kampány.

2009. októberben mozgalmi tiltakozást követően a kormány visszavonta a bentlakásos intézetek korszerűsítésére szóló pályázatát (1 említés). A TIOP 3.4.1 és 3.4.2.-es, EU-s forrásokra szóló felhívást a kormányzat társadalmi vitára bocsátotta, ám a mozgalom komoly sajtót kapó nyílt levélben tiltakozott. A levelet Bajnai Gordon miniszterelnöknek és Herczog László miniszternek címezték, és több mint 20 szervezet írta alá, például az Ability Park, az Autisták Országos Szövetsége (AOSZ), az ÉFOÉSZ, a Pszichiátriai Érdekvédelmi Fórum (PÉF), a TASZ, az ELTE Bárczi Gusztáv Főiskolai Kar, az ELTE Társadalomtudományi Kar Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszéke, valamint több külföldi szervezet (Nyusztay 2009).

2009. november 9-én az Országgyűlés elfogadta a jelynelvi törvényt (3 említés). A 2009. évi CXXV. törvény a magyar jelynelvről és a magyar jelynelv használatáról elsősorban a SINOSZ kampányának eredménye. A magyar jelynelvi törvény nemzetközi szinten is progresszív jogszabályként (Wheatley–Pabsch 2010) többek között elismerte a magyar jelynelvet, a jelynelven tanulás jogát, a térítésmentes jelynelvi tolmácsoláshoz való jogot, valamint a hírszolgáltatókat is kötelezte a feliratozásra, a jelynelvi tolmácsolásra.

2009. június 7-én a magyar választók Kósa Ádámot a Fidesz listájának 12-dik helyéről az Európai Parlament képviselőjévé választották (1 említés). Kósa Ádám megválasztásakor a SINOSZ elnöke volt, ezt követően 2022-ig képviselőisége mellett SINOSZ-elnöki pozícióban is maradt. Európai Parlamentbe bekerülésekor az első siket, jelynelven kommunikáló képviselő volt.

A 2010. április 11-én az országgyűlési választáson a Fidesz-KDNP listájának 23-dik helyéről Tapolczai Gergelyt parlamenti képviselővé választották (1 említés). Tapolczai Gergely a SINOSZ ügyvezető igazgatója volt, ebből a pozícióból 2010-ben távozott. Később, 2013-tól parlamenti képviselősége mellett SINOSZ-elnökségi tag lett, ezzel a SINOSZ vezetésében két kormányzati képviselő is helyet kapott.

2010. augusztus 10-én átadta a kormánynak ENSZ-árnyékjelentését a Fogytékosügyi Civil Caucus (2 említés). A Caucus saját meghatározása szerint a „*magyar fogytékosügyi szervezetek és szövetségeik hierarchia-mentes együttműködési hálózata*” volt (SINOSZ – MDAC – FESZT 2010). Az árnyékjelentés a FESZT részvételével az egyes fogytékosügyi csoportok mindegyikét lefedte és közös mozgalmi iratként mutatta be, hogy a kormánynak milyen területeken kell lépéseket tennie, hogy megfeleljen az ENSZ Egyezmény előírásainak.

2010. május 20-án Kiss Alajos pert nyer Magyarországgal szemben a strasbourgi bíróságon (1 említés). Az Emberi Jogok Európai Bírósága elmarasztalta Magyarországot a gondnokság alatt álló személyek választójogának megsértése miatt (Fiala 2010).

2011-től a kormányzati oldal kikerült az OFT-ből (2 említés). Az OFT-ben kezdettől részt vettek a szociális minisztériumon kívül más tárca képviselői is, ám ez 2011-től megszűnt. Ezután csak a szociális tárca képviselői vettek részt állandó tagsággal OFT-üléseken. Ezt a változást interjúalanyaink negatív lépésként keretezték, mert így szűkült a lehetőségük arra, hogy elérjék az egyes szakminisztériumokat. A döntésről a *1452/2011. (XII. 22.) Korm. határozat a jogszabállyal vagy közjogi szervezetszabályozó eszközzel létrehozott testületek felülvizsgálatáról szóló 1158/2011. (V. 23.) Korm. határozatban meghatározott feladatok végrehajtásáról és a 1158/2011. (V. 23.) Korm. határozat a jogszabállyal vagy közjogi szervezetszabályozó eszközzel létrehozott testületek felülvizsgálatáról* rendelkezett.

2011-ben elindult a bentlakásos intézetek kiváltásának stratégiája (6 említés). A *1257/2011. (VII.21.) kormányhatározat a fogytékos személyek számára ápolást-gondozást nyújtó szociális intézményi férőhelyek kiváltásának stratégiájáról és a kapcsolatos kormányzati feladatokról* elfogadásával a kormány elkezdte a bentlakásos intézetek kiváltását. A kiváltási folyamat elindulása (Andráczki-Tóth et al. 2011) az 1998 óta tartó időszak egyik legjelentősebb fogytékosügyi mérföldköve, azonban az eseményt az ígéretes kezdet ellenére kivétel nélkül minden interjúalanyunk negatívan értékelt. Minden, a kiváltást említő interjúalanyunk valamilyen szerepben tevékenyen is részt vett a 2010-es évek kiváltásfolyamataiban. Többen hangsúlyozták, hogy a kiváltással a nagy anyagi források és sok szakember munkája ellenére sem sikerült jó eredményeket elérni, az említéseket a „csalódás” címkével jelölhetjük. Néhányan rendkívül erőteljesen fogalmaztak, egy senior szakértő szerint a biztatóan indult kiváltás 2022-re „szörnyű eredményeket hozott”, egy másikuk úgy nyilatkozott, hogy bár részt vett a kiváltás több munkafolyamatában, de mára ezt „szégyelli”. Az említések egyöntetű negativitása miatt az ábrán ezt az eseményt a negatív tartományban helyeztük el.

2012. Rokkantsági rendszer átalakítása és sikertelen mozgalmi tiltakozások (6 említés). A rokkantsági ellátásokat érintő kormányzati megszorítások (*2011. évi CXCI. törvény a megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól*) 2012-es életbe lépése a szektor 1998 óta eltelt időszakának – a kiváltáshoz hasonlíthatóan – jelentős, negatív eseménye és mozgalmi kudarc. A kormány rokkantsági „reformtervei” szerint a rokkantsági ellátásokat kivették a nyugdíjellátásokból, és felülvizsgálatokat indítottak. A MEOSZ a sajtóban tiltakozott, és társszervezeteivel „*A fogytékkal élők nem csalók*” címmel tüntetést szerveztek a Hősök terére a rendszer átalakítása, a felülvizsgálatok, és azok tervezett módja ellen. A tüntetésen tudatták: „*elfogadhatatlannak tartják a rokkantsági nyugdíj eltörlését. A helyébe lépő rendkívül alacsony – sok esetben 28 ezer forintos*

(100 euró) – összegű havi ellátás az életben maradáshoz is kevés, nemhogy gyógyszerre, álláskeresésre jutna belőle” (Zubor 2012). A tüntetés és a mozgalmi kritikákat a nyilvánosság elé vivő kampány nem érték el céljukat, és az Országgyűlés megszavazta a megszorításokat. Az új törvény miatt drámaian esett a rokkantsági ellátásokban részesülők száma, és csökkent az átlagos ellátás összege. Az évtized végére a rokkantási ellátásokra fordított költségvetési arány az egyik legalacsonyabb lett az EU-ban (Krekó–Scharle 2020). Később az Alkotmánybíróság 21/2018. (XI. 14.) határozata megállapította, hogy a kormány a törvénnyel elmulasztotta nemzetközi szerződésből fakadó kötelezettségét és kötelezte a kormányt a 2012. előtt ellátást szerzett megváltozott munkaképességű személyek ellátásának rendezésére (a későbbiekről lásd: MEOSZ 2021).

2012-ben megtörtént Magyarország ENSZ Bizottság előtti első felülvizsgálata (2 említés). A felülvizsgálat során az ENSZ Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezményének bizottsága mind a magyar kormány, mind a mozgalmi szervezetek jelentését megtárgyalta. A kiadott ENSZ-jelentés több témakörben is – például az akadálymentesítés elmaradása, az intézményi férőhelykiváltás, a pénzbeli juttatások alacsony szintje és a gondnoksági szabályozás miatt – elmarasztalta a magyar kormányt.

2013. szeptember 9-én az ENSZ Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezményének bizottsága döntést hozott a *Bujdosó és öt társa kontra Magyarország* ügyben (1 említés). Az értelmi fogyatékossgal élő hat panaszos ügyében a Bizottság megállapította, hogy a magyar Alaptörvény rendelkezései sértik az ENSZ Egyezmény 29. cikkelyét (bővebben: Gurbai 2015:59–62).

2013. A pszichoszociális fogyatékossgal törvényi elismerése fogyatékossgként (2 említés). Az Országgyűlés a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvény módosításával (2013. évi LXII. törvény) a pszichoszociális fogyatékossgot a hazai fogyatékossgügy részévé tette (Gombos 2013).

2013. január 1-én törvényi elismerést kapott a támogatott lakhatás (1 említés). Az 1993-as Szociális törvény módosításával a támogatott lakhatás a szociális szolgáltatások egyik törvényben szabályozott formájává vált. A támogatott lakhatás szabályozása a kiváltási folyamat egyik lépése volt, és az intézeti és lakóotthoni formák alternatívájaként jelent meg.

2013. február 11-én az Országgyűlés a mozgalmi kritika ellenére elfogadta az új Ptk-t (3 említés). A korábbinál valamelyest progresszívebb cselekvőképességi rendelkezésekkel fogadta el az Országgyűlés a 2013. évi V. törvényt a *Polgári Törvénykönyvről*. Interjúalanyaink megosztottak voltak az esemény értékelésében. Habár az új Ptk. a réginél (a *Polgári Törvénykönyvről* szóló 1959. évi IV. törvény) kevésbé korlátozó volt cselekvőképességi szabályokban, de aggályos szabályozás maradt (Gurbai et al. 2012; TASZ 2014).⁸ Az új Ptk-val kapcsolatos aggályokról szervezetek – pl. az ÉFOÉSZ, a Központ a Mentális Sérültek Jogaiért (MDAC), TASZ – többször nyilvánosan tájékoztatták a kormányt és a nyilvánosságot, ám eredmény nélkül (ÉFOÉSZ é.n.; Fiala-Butora 2019). Az új Ptk. negatív eseményként jelent meg az alábbi véleményben: „...megalkotásra került a most hatályos Ptk. gondnoksági szabályokkal és támogatott döntéshozatali szabályokkal, amikkel kapcsolatban a CRPD-bizottság már többször is megfogalmazta az aggályait. Aztán ebből (a Ptk-ból) kifolyólag elfogadásra került a támogatott döntéshozatalról szóló törvény, amivel szemben ugyanúgy felmerültek aggályok. Mert [...] a CRPD-bizottság explicit megfogalmazásai ellenére is a jogalkotó úgy döntött, hogy a saját feje után megy, civil érdekképviselői szervezetek nem megfelelő bevonásával. Egy rosszul megfogalmazott jogsza-

⁸ A Ptk-nak volt egy megelőző, 2009-ben elfogadott verziója is (2009. évi CXX. tv. a Polgári Törvénykönyvről), amelyet a mozgalom szervezetei széles körben támogattak (n.a. 2008), elfogadása után pedig üdvözöltek (Gubicskó 2009).

bály került megalkotásra.” Egy másik résztvevő szerint azonban „megjelent az új Ptk, és azóta nem nyúltunk érdemben a jogszabályhoz, a tapasztalatokat nem gyűjtjük, nem hat vissza a rendszerre, de akkor is eredménynek tartom.” Más interjúalanyok is inkább pozitívan értékelték a 2013-as eseményt. Az új Ptk. nyomán mozgalmi szervezetek később a végrehajtást segítő programokat indítottak (Gazsi 2016). A Ptk. bírálata 2013. óta megjelent az ENSZ jelentéseiben (CRPD 2020, 2022). Az új Ptk. korlátozott hatását mozgalmi jelentések, így az ÉFOÉSZ és a TASZ is kiemelték (TASZ 2021; Marek 2023).

2013. október 7-én az Országgyűlés elfogadta a támogatott döntéshozatalról szóló 2013. évi CLV. számú törvényt (1 említés). A támogatott döntéshozatal bevezetése több mozgalmi szervezet, például az ÉFOÉSZ és a TASZ kampánycélja is volt.

2014. október 19-én Budapest belvárosában elindult az első *Rehab Critical Mass* felvonulás (1 említés). A figyelemfelhívó akció célja a társadalmi szemléletformálás volt. A kezdeményezés mögött nem egy régi mozgalmi szervezet, hanem magánszemélyek köre, elsősorban Kiss Csaba mozgássérült ötletgazda állt.

2017-ben mozgalmi kampány indul a budapesti M3-as metró akadálymentesítéséért (4 említés). A Mozgássérültek Budapesti Egyesülete (MBE) már 2015-től egyeztetett a Fővárosi Önkormányzattal az akkor kezdődő metrófelújításról. Nyilvános kampány csak 2017-ben indult, amikor sajtóhírek szerint a felújítandó 20 állomásból csak 10 metróállomás lett volna akadálymentes. A kampány során több civil szervezet felszólalt, például az MBE, a MEOSZ, az MVGYOSZ, a VGYKE, az Önállóan lakni – Közösségben élni csoport és a Lépünk, hogy léphessenek Egyesület. Az akadálymentesítésért 2017. november 20-án tüntetést szervezett Csángó Dániel mozgáskorlátozott magánszemély és a Rehab Critical Mass mozgalom, más csoportok csatlakozásával. A tüntetést és a Fővárosi Önkormányzattal a MEOSZ által vezetett tárgyalásokat jelentős sajtónyilvánosság követte. A 2023-as átadásig a VGYKE és a MEOSZ szakértőként és bejárásokkor ellenőrként is folyamatosan követte a kivitelezést (MEOSZ 2023a, 2023b; Hruskó 2018a).

2017. november 8–10. a Siketek Világszövetsége Budapesten, a SINOSZ-szal együttműködésben rendezte 3. kongresszusát (1 említés). A rendezvényre 83 országból több száz résztvevő érkezett, a megnyitón Orbán Viktor miniszterelnök is beszélt.

2018-ban tiltakozássorozat indult az ápolási díj megemlése érdekében (2 említés). A fogyatékossgal élő családtagjukat otthonukban ellátó családok számára elérhető támogatási rendszer átalakítására évtizedes mozgalmi munka irányult (Sebály 2020). 2017-ben a MEOSZ vezetésével több szervezet – AOSZ, ÉFOÉSZ, CÉHálózat, AURA Egyesület, Siketvakok Országos Egyesülete stb. – komplex szakpolitikai javaslatot adott be a kormánynak (MEOSZ 2017). Ezt 2018-tól több fronton végzett kampány⁹ követte újabb szervezetek, például a Lépünk, hogy léphessenek Egyesület belépésével. A kampányt szervezetek párhuzamosan végezték, és tartalmazott online petíciót, utcai demonstrációkat, parlamenti ülésen végrehajtott akciót, ellenzéki pártok közleményeit, zárt ajtós egyeztetéseket stb., erős médiafigyelem mellett. Végül a kormány újraszabályozta az „otthonápolók” juttatásait, és bevezette a gyermekek otthonápolási díját (GYOD), amely magasabb összegű lett.¹⁰

2020-ban megszületett a látássérült személyek számára biztosított elemi rehabilitációs szolgáltatásról szóló 490/2020. (XI. 11.) Kormányrendelet (1 említés). A rendelet – amelyért az MVGYOSZ és a Siketvakok Országos

⁹ A kampány ismertetését lásd: Sebály 2020.

¹⁰ 171/2019. (VII. 12.) Korm. rendelet a pénzbeli és természetbeni szociális ellátások igénylésének és megállapításának, valamint folyósításának részletes szabályairól szóló 63/2006. (III. 27.) Korm. rendelet módosításáról.

Egyesülete is kampányolt – megszüntette az elemi rehabilitációs szolgáltatások finanszírozási bizonytalanságát, és előírta a szolgáltatások szervezésének szabályait (Falvai–Takács 2021).

2022-ben megtörtént az ENSZ Egyezmény teljesítésének második felülvizsgálata (1 említés). Az ENSZ Bizottság számára a mozgalmi szervezetek külön készítettek árnyékjelentéseket.

TRENDEK A SZAKPOLITIKAI ÉS MOZGALMI TÖRTÉNÉSEK TÜKRÉBEN

Elemzésünk lehetővé teszi, hogy az 1990-es évektől azonosítsunk trendeket és a mögöttük álló faktorokat. A politikai lehetőségstruktúrák, valamint belső és külső feltételek azonosításával igyekszünk elemezni a fogyatékosügyi mozgalom befolyását és alkalmazott stratégiáit.

Az idővonal említései kapcsán szembeűnő, hogy a mozgalmi szempontból döntő események jelentős részben jogszabályváltozásokhoz köthetők. Ez azt jelzi, hogy a törvények és szakpolitikák változása a mozgalom célja és sikereinek kvázi mércéje is – szinte minden jogszabályváltozást mozgalmi kampányok előztek meg.

A következőkben a politikai lehetőségstruktúrákat mint analitikai eszközt használjuk, és elsősorban Kriesi és munkatársai (1995), illetve a fogalom hazai alkalmazói (Gerő–Szabó 2020; Sebály 2020) munkáira támaszkodunk. Bár a szakirodalom (McAdam–McCarthy–Mayer 1996) hangsúlyozza, hogy a lehetőségstruktúrák mellett a mobilizációk és a keretezés folyamatai is befolyásolják egy mozgalom működését, tanulmányunk keretei miatt itt most elsősorban a politikai lehetőségstruktúra változásait elemezzük. Mivel a politikai lehetőségstruktúrára számos definíció létezik (Meyer 2004), mi itt egy egyszerűsített verziót alkalmazunk: politikai lehetőségstruktúrák alatt a politikai környezetben bekövetkező, a mozgalom mozgásterét befolyásoló változásokat értjük. A Kriesi és munkatársai (1995) által meghatározott négy faktorból (politikai törésvonalak, intézményes és jogi struktúrák, szövetségi rendszerek és mozgalmi stratégiák) mi a struktúrákat, szövetségi rendszereket és mozgalmi stratégiákat azonosítjuk. (A politikai törésvonalak azonosítására módszertanunk és adataink nem adnak lehetőséget.)

Az idővonal 1998-cal kezdődik, és bár a megelőző időszakról csak szakirodalmi információink vannak, de elemzésünkben ezt is lefedjük, mert az 1990-es évek mozgalmi munkája és hatalmi struktúrái alapvetően befolyásolták a szektor későbbi helyzetét. Elemzésünkben három időszakot határozunk meg: az 1990–1998 közötti, az 1998–2012 közötti, és a 2012 utáni időszakokat (1. táblázat).

1990–1998 között: Küzdelem az elismerésért

A hatalmi struktúrákat tekintve az 1990-es években kedvezőtlen feltételrendszerben működött a mozgalom. A fogyatékosügynek nem volt a politikai döntéshozói rendszerben formális helye, mert az állam nem teremtett platformot a fogyatékosügyi civilek közvetlen bevonására a döntéshozatalba. A mozgalom egyik fő céljaként a Fot. jelent meg, amihez hasonló törvényre szervezetek már 1989-ben tettek javaslatot (Chikán 1997). A mozgalommal folytatott kormányzati konzultáció 1998-ig esetleges volt, ám politikai pártok olykor saját körben is konzultáltak (Chikán 1997; Hegedűs 2009). Ilyen volt például az 1990–1994 között kormányzó Magyar Demokrata Fórum (MDF) állandó tagozata, az MDF Fogyatékosügyi Szakmai Kollégiuma és az 1994–1998 között kormánypárti Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) Politikai Tanulmányok Intézete, amely a fogyatékosügyi mozgalommal tartott kapcsolatot (Chikán 1997). Egyéni kapcsolatok is segítették a mozgalmat az elérésben, például Szigeti György látássérült SZDSZ-képviselő (1994–1998), aki 1961-től volt aktív a Vakok Szövetségében (ma MVGYOSZ). Mind az MDF, mind az SZDSZ jelzett tagozatai saját javaslatot

1. táblázat. Fogyatékosügyi mozgalmi és szakpolitikai időszakok (1998–2022)

	Küzdelem az elismerésért (1990–1998)	Emberi jogok erősödése (1999–2012)	Megrekedés és szűkülés (2013–2022)
Külső feltételek	A civil szektor felfutása EU-s integráció kezdete Nyitott kormányzati struktúrák	EU-s jogharmonizáció EU-s források Nyitott kormányzati struktúrák	ENSZ-mechanizmusok EU-s források Záruló kormányzati struktúrák
Belső mozgalmi viszonyok	Szervezetek korlátozott koordinációja Közös agenda a Fot. irányába	Élénkülő belső koordináció (FESZT)	Mozgalom töredezettsége Széttartó agendák
Akadályozó feltételek	Civilek szolgáltatásba kényszerülése	Neoliberális politikák Gazdasági világválság	Szűkülő mozgalmi tér Neoliberális politikák Centralizáció OFT-ből kikerül a kormányzati oldal
Mozgalmi stratégiák	Aláírásgyűjtés, utcai akciók Tárgyalások politikai pártokkal	Belső: Formális kormányzati konzultációk (OFT) Külső: Tüntetések, nyílt levelek, média	Belső: OFT gyengülése, informalitás és „kilincselés” Külső: olykor hatékony konfrontatív akciók
Jogi struktúra	Fogyatékosjogok nemzetközi diffúziója	Fot. OFP ENSZ Egyezmény (2008)	ENSZ Egyezmény
Eredmény	1998. évi XXVI. tv. (Fot.) OFT, OFP létrejötte Szakpolitikai célok fokozott megjelenése a jogban	Kevés progresszív változás	Meglendülő progresszív szabályozás, majd megrekedés

dolgoztak ki a Fot. elkészítésére. A Fot-ot a ciklus utolsó parlamenti ülésnapján két kormánypárti képviselő, Szigeti György és Béki Gabriella (SZDSZ) indítványára fogadták el. A mozgalom közvetlen kapcsolattartása a politikai pártok képviselőivel, együttesen az utcai aláírásgyűjtéssel segítette a törvény elfogadását.

A Fot-ot támogató külső feltétel volt az 1990-es évektől tapasztalható nemzetközi trend: országok sora fogadott el a Fot-hoz hasonló deklaratív jogszabályokat a fogyatékosokkal élő emberek jogairól – ezt a fogyatékosjogok dagályának vagy diffúziójának is nevezik (Vanhala 2015). Ilyen, döntően antidiszkriminációs alapokon álló törvények jelentek meg Kínában (1990), az USA-ban (1990), az Egyesült Királyságban (1995), majd a Fot-ot követően Írországban (1998), Svédországban (1999), Cipruson és Máltán (2000), Németországban és Lettországban (2002) stb. Ezt a külső, nemzetközi emberi jogi trendet jelezte már az ENSZ 1993-as „A fogyatékosokkal élő emberek esélyegyenlőségének alapvető szabályai” (Standard Rules-ként is ismert) c. okmánya is, amelyre a mozgalom is hivatkozott. Az „europaizálódás” felé igyekvő állami rendszerek és jogalkotás (Ágh 1999) nyitottak voltak a jogi importként is felfogható hazai adaptációra, és a Fot-ra vonatkozó javaslatokban is egyértelmű hivatkozások voltak a hazai fogyatékosügy „európai szintre” hozására egy új törvény eszközével (Chikán 1997; Kálmán–Könczei 2002). A Fot. és a CRPD előtti emberi jogi eszközök tehát már a ’90-es években is nemzetközi követelményként és a „Nyugathoz” felzárkózás eszközeként artikulálódtak (Chikán 1997; Ignác 2003).

1999–2012 között: Az emberi jogok felfutása

A Fot. érdemi változást hozott a mozgalom számára elérhető politikai struktúrában. 1998 után, a Fot. révén jogszabályi kötelezettség lett a mozgalommal való állandó egyeztetés, megalakult a fő konzultatív platform (OFT) és elindult az első országos fogyatékosügyi program (OFP). Feltételezésünk szerint az idővonalon szereplő események többsége a 2010-es évekig a Fot. által megteremtett politikai lehetőségnek köszönhető, ilyen például a Fot-ban foglalt akadálymentesítési kötelezettségek teljesítéséért indult „Tégy rá egy lapáttal” (2002) kampány, a súlyosan és halmozottan sérült gyermekek fejlesztő iskolai ellátásának bevezetése (2006), a siketek jogait erősítő jelnyelvi törvény elfogadása (2009), és a Fot-ban már előírt bentlakásos intézményi kiváltást számonkérő, az intézetek korszerűsítése elleni sikeres tiltakozás (2009). Az OFT mint konzultatív testület mind formális, mind informális hatásokat nyitott meg a mozgalom szervezetei előtt, hiszen lehetővé vált a kormányzati struktúrák (jogalkotás, monitoring) közvetlen elérése.

Belső mozgalmi esemény volt a FESZT megalakulása (2003), amely a mozgalom erőforrásait és a hagyományosan eltérő érdekek mentén dolgozó fogyatékoscsoportok (Beckett 2006) koordinációját erősítette. A FESZT közös ernyő alá hozta a mozgalmi szervezetek központi részét, ami lehetővé tette a közös álláspontok kialakítását. Bár a mozgalom belső megosztottságáról már korabeli források is szólnak (Kálmán–Könczei 2002:166), a 2005-ös, szociális normatívák csökkentése elleni tiltakozás és a 2006-os „Bontsuk le a falakat” kampány is a FESZT által szervezett sikeres esemény volt, és szintén a FESZT lépett fel a korszak végére eső ENSZ Felülvizsgálati jelentés összeállításáért is (2012). Megalakulásától részt vett a brüsszeli *European Disability Forum* munkájában is, és egészen 2020-ig állandó tagsággal rendelkezett annak kuratóriumában, ezzel segítve a hazai mozgalom bekötését az EU-s szakpolitikai mezőbe. (A mozgalom nemzetközi beágyazottságának elemzésére terjedelmi okok miatt nincs mód.)

Az 1998–2011-es időszakot jelentős részben nyitottabb kormányzati struktúrák jellemezték (Boda 2020; Gerő–Szabó 2020). Ezeket erősítette külső faktor is: az EU-s csatlakozási tárgyalások nyomán megindult jogalkotási hullám, például a 2003. évi Ebtv. és az Egyenlő Bánásmód Hatóság működését segítő Egyenlő Bánásmód Tanácsadó Testület (2011-ig tartó) működése. Fontos volt az EU-s fejlesztési források megjelenése a 2000-es évek közepétől, amely finanszírozási forrást adhatott a Fot. végrehajtásának. Az Ebtv. maga is mozgalmi eseményként, a diszkrimináció tilalma miatt progresszív jogi változásként jelent meg interjúinkban, például a nagyobb meghatározhatatlan számú érintettet érintő diszkrimináció esetén megnyíló jogorvoslati lehetőség, a közérdekű igényérvényesítés lehetősége miatt (ezzel fogyatékosügyi szervezetek többször éltek is,).¹¹ A bentlakásos intézetek felújításának megakadályozása (2009) már az EU-s források Magyarországra érkezését is jelezte, és előrevetítette az EU-s alapok 2010-es évektől élenkülő költését, és az azokra adott mozgalmi válaszokat.

Bár az időszak több mozgalmi kampányt tartalmaz, ám jelentős szakpolitikai előrelépést kevésbé – ez a mozgalom és a Fot. hatásának határait is jelzi. A korszakot egymással szembemenő szakpolitikák sora jellemzi. A kormány nem támogatta a mozgalom javaslatainak elfogadását olyan esetekben, amikor jelentősebb állami források lettek volna szükségesek az ellátórendszerek fejlesztéséhez – jelezve a korszak neoliberais politikáját (Scheiring 2019). Például a Fot-ban eredetileg előírt akadálymentesítési és a bentlakásos intézmények kiváltását célzó határidőket is figyelmen kívül hagyták a 2000-es évek során (akadálymentesítésre 2005-öt, kiváltásra 2010-et határozott meg a Fot. 1998-ban elfogadott verziója), sőt több bentlakásos intézetet

¹¹ Lásd: www.ajbh.hu.

2001–2004 között még fel is újítottak, miközben a bentlakásos intézeti férőhelyek száma 1998 és 2010 között tovább nőtt (Andrácz-Tóth et al. 2011).

A Fot-ot követő pozitív lépés volt, hogy 1999-ben jogszabályba foglalták a fogyatékosok lakóotthonát mint – addigra már létező – szociális szolgáltató-típust (Bugarszki 2004). Hazai forrásból 1998 és 2001 között 84 (sokszor intézetek részeként működő) lakóotthon is létesült, ami jelzi, hogy mennyire egymásnak ellentmondó szakpolitikák születtek a Fot. nyomán. A 2003-ban bevezetett támogató szolgálati ellátás ugyan előrelépés volt, ám a szolgálatok kapacitását 2008 után költségvetési fegyelemre hivatkozva máris korlátozták – ez az igénybevevők számának csökkenését eredményezte (Szocokos 2021). A korszakban tehát végig csak a potenciális igénybevevők töredéke jutott közösségi alapú, otthonközeli támogató szolgáltatásokhoz.

Az 1998–2011-es időszakban mozgalmi akciók (2005, 2006) és koordinált fellépések (TIOP pályázatok megakadályozása 2009; közös ENSZ árnyékjelentés 2010) mellett közvetlen sikerként csupán a 2006-os fejlesztő iskolai törvényváltozás és a 2009-es jelnelyvi törvény jelent meg. Kósa Ádám (2009) és Tapolczai Gergely (2010) fideszes képviselővé választása elsősorban a hallássérültek mozgalmának szimbolikus sikerként jelent meg interjúinkban. Egyetértve Sebály (2020:15) megállapításával, az időszak emberi jogi felfutása, nyitottabb kormányzati struktúrái és nyílt mozgalmi megmozdulásai ellenére is csak kevés kézzelfogható eredményt hozott a szektornak.

Az ENSZ Egyezmény hazai ratifikálása (2008) a korszak tetőpontja: az emberi jogi megközelítés itt kapta legerősebb hivatkozási alapját, ezt követően már az ENSZ Egyezményre hivatkozó mozgalmi javaslatok születtek. Ez szintén globális minta: a korszak híradásaiban világszerte sorra jelentek meg reménnyel teli, az emberi jogi egyezmény átütő erejét ünneplő, a fogyatékos embereknek „paradigmatikus” váltást hangoztató vélemények (pl. Lawson 2007; Kayess–French 2008). A korszak lendületét a mozgalom működéséről szóló vélemények is az ENSZ Egyezményt övező reménynek tulajdonítják (Petri–Hruskó 2023).

A korszak mozgalmi stratégiái változatosak voltak: több jelentős utcai akció, nyílt kormányzati kritika, tüntetés, a parlamenti pártokat is bevonó esemény, nyílt levél is szerepel az idővonalon. Ehhez társult az OFT működése, amely közvetlen elérést biztosított a kormányzati hatalmi struktúrákhoz, például azáltal, hogy az egyes tárcák képviselői (és nem csak a szociális minisztérium) is jelen voltak az OFT-ben. A korszak végén (2011) a kormányzati oldal kikerülése az OFT-ből negatív esemény, mert csökkentette a mozgalom hozzáférést a kormányzati hatalmi struktúrákhoz. A 2009-es gazdasági világválságra adott kormányzati válaszok visszavethették a szakpolitikai reformokat.

2013–2022 között: Megrekedés és szűkülés

2013-tól az idővonalon három trendet állapítunk meg: az emberi jogi eszközök szakpolitikai agendára kerülését; a mozgalom lehetőségeinek zsugorodását és belső széttöredezését (Petri–Hruskó 2023); valamint a szakpolitikai változások megrekedését.

Az első trend az emberi jogi hivatkozás lendülete a korszak elején: politikai lehetőségként a Fot. mellett megjelent az ENSZ Egyezmény, és az Egyezmény nyomán progresszív változások indultak. Már az intézményi férőhelykiváltás elindításáról szóló 2011-es jogszabály is az Egyezményhez volt köthető (a kiváltás maga lényegében csak 2012 után indult). A kiváltásra fordított források folyamatos döntéseket igényeltek, mert a programok egymást követő EU-s pályázati konstrukciókban születtek meg – ezeknek pedig az ENSZ Egyezmény vált hivatkozási alapjává, mozgalmi és kormányzati oldalról is (Kozma–Petri–Bernát 2020; Gazsi

–Pordán 2018; Gábos–Giflo 2023). Nemcsak az Egyezmény, de arra épülő dokumentumok is megjelentek befolyásoló faktorként: ilyen, a kiváltási folyamatot befolyásoló dokumentum volt az ENSZ Egyezmény hazai teljesítésére vonatkozó felülvizsgálat „Záró észrevételei” (2012), az ENSZ Egyezményre támaszkodó nemzetközi kiváltási irányelv (EEG 2013), az ENSZ Fogyatékosügyi Bizottságának általános kommentárja (2017), és az ENSZ 2020-as, Magyarországot komolyan elmarasztaló vizsgálati jelentése (CRPD 2020). Az ENSZ Egyezmény hatását jelzi más események sora is: az új Ptk. cselekvőképességet érintő rendelkezései (2013), a támogatott döntéshozatalról szóló törvény megalkotása (2013), a támogatott lakhatás jogszabályba foglalása (2013), valamint a fogyatékoság újradefiniálása és a pszichoszociális fogyatékoság beemelése a Fot-ba (2013).

Az Egyezmény így a Fot. mellett újonnan megjelenő támogató feltétel lett. A Fot. hatása ez időszakban a látássérültek elemi rehabilitációs kormányrendeletének (2020) indoklásában, illetve a korszakban végig működő OFT-ben, valamint a továbbra is – gyengülően (Petri–Hruskó 2023) – működtetett OFP-kben van jelen. Az emberi jogi szabályozás tehát hatással volt a mozgalom sikereire: az Egyezményre hivatkozó kampányok nyomán olykor progresszívebb szabályozások születtek.

A második trend a mozgalom előtti tér szűkülése (Petri–Hruskó 2023), amivel egyidejűleg gyengült és ad hoc-ká vált a mozgalmi együttműködés. Míg 2011-ig az összfogyatékosügyi ernyőszervezet FESZT részvételével szervezett megmozdulások megjelentek az említésekben, ezek a 2011 utáni időszakra vonatkozóan eltűntek. Az időszak három jelentős eseménye – *Rehab Critical Mass* (2014), az M3-as metróról folyó kampány (2017) és az ápolási díj-módosítást célzó kampány (2017–2018) – mind a FESZT-től függetlenül, egyes fogyatékosügyi csoportokat képviselő szervezetek (pl. MEOSZ) és kisebb formális vagy informális szervezetek, vagy magánszemélyek részvételével és alkalmi koalíciójával zajlottak. A szervezeten kívüli szövetségek gyengüléséről több interjúalany is beszélt – ők a mozgalom 2010-es években történt széttöredezését negatívan élték meg. Az együttműködések egyik mozgalmi akadály, az egyes fogyatékosügyi csoportok – nemzetközileg is ismert (Beckett 2006) – elkülönülő szervezeti működése ebben a korszakban alapot adott a fokozódó feltöredezettségnek. A mozgalmi szervezetek alkalmi szövetségei nem szűntek meg, ám a belső mozgalmi stratégia egyeztetésének hiánya, a FESZT gyengülése, és így az összfogyatékosügyi koordináció elmaradása rontotta az eredményeket, például a GYOD esetében (Sebály 2020), és a kiváltás folyamat évtizeden átnyúló tárgyalásai során is (Gábos–Giflo 2023). Egy interjúalanyunk szerint emblemikus, hogy az ENSZ Egyezmény teljesítéséről szóló 2020-ban esedékes felülvizsgálat során már nem történt meg a 2010-es ENSZ-árnyékjelentéshez hasonló koordinált mozgalmi fellépés az ENSZ előtt, sőt bizonyos szervezetek, 2012-vel ellentétben, már nem is készítettek – legalábbis nyilvánosan – árnyékjelentést. Bár a mozgalmat itthon (Keszi–Judit–Papp 2014) és nemzetközileg is (Beckett 2006) jellemzi az érdekek és célok fogyatékosügyi csoportok mentén történő megosztottság, a széttöredezés itt nem mint inherens mozgalmi jellemző, hanem mint a politikai körülményekre adott reakció jelenik meg. A korszakban két hallássérült érdekvédő is politikai szerephez jutott magyar és európai parlamenti képviselőként (lásd idővonal), ám az ő részvételük az adataink alapján a mozgalom egészének pozícióját valószínűleg nem, legfeljebb a siket és nagyothalló közösség érdekvédelmi pozícióit javíthatta. (További elemzés ezt a megállapítást pontosíthatja, mint ahogyan azt is, hogy a politikai törésvonalak mennyiben befolyásolták a mozgalom munkáját.)

A harmadik trend a progresszív változások megrekedése. Bár történtek pozitív szakpolitikai döntések (lásd első trend), ezek végrehajtása hiányos lett, és nem vezetett rendszerszintű átalakulásokhoz. Az idővonalon az események a korszak végére ritkábbak lettek, a szakpolitika-alkotás a 2010-es évek végére szinte megszűnt. A megrekedt reformra három példát hozunk. Az egyik a már említett bentlakásos intézetek ki-

váltása. A kiváltásról szóló 2011-es döntés az interjúkban egy várakozásokkal teli pontként jelent meg, ám a kiváltást 2022-ig tartó eredményeit értékelő, a programot belülről is ismerő szakértők végül negatívan, sőt kudarcként értékelték azt. A másik példa a Ptk. (2013), amellyel kapcsolatban nemcsak az jelent meg, hogy az elfogadott Ptk. és a támogatott döntéshozatalról szóló törvény nem áll összhangban az ENSZ Egyezményvel, hanem az is hogy még a vitatott, csak mérsékelten progresszív törvényt sem sikerült érdemben végrehajtani (Gazsi 2016; Gulya–Hoffmann 2019; Marek 2023). Végül a szociális szolgáltatásokat tekintve is megrekedést látunk: a fogyatékosággal élő személyek speciális igényeire válaszoló szolgáltatások sem bővültek az évtized során, és a magasabb igények ellenére is csak az érintettek körülbelül 15%-a részesült ilyen szolgáltatásokban az évtized végén (Kozma–Petri–Bernát 2020).

A korszak domináns külső tényezője a jelentős EU-s források megjelenése, amely a kiváltás mellett programok sorát finanszírozta (Kozma et al. 2016; Gábor–Giflo 2023). Az EU-s források korlátozott hatására enged következtetni az a tény, hogy az elvégzett fejlesztések a negatívan értékelt kiváltáson kívül teljesen hiányoznak az idővonalról: mintha az EU-s források elköltése egyáltalán nem hozott volna komoly változást a szektorban. E feltételezést erősíti, hogy az EU-s forrásokból történő fejlesztések szinte alig jelentek meg az érintettek mindennapi megélt valóságában (Petri–Turnpenny–Bernát 2023). Tekintve, hogy az EU-s források igen jelentősek voltak – Gábor és Giflo (2023) elemzésében a 2014–2020-as időszakban közel 88 milliárd forintra számolt be –, nehéz túlbecsülni a jelentőségét, hogy ennyi pénz elköltése mozgalmi nézőpontból mennyire kevésbé volt releváns.

A 2012–2022 közötti időszakban rontotta a kormányzati hatalmi struktúrák elérésének lehetőségét, hogy a mozgalom 2011-től elvesztette az OFT-n keresztüli közvetlen kapcsolatát a minisztériumok képviselőivel. Emellett az OFT az évtized során jelentősen gyengült is, súlyát elvesztette, ülési rendszertelenné váltak (Petri–Hruskó 2023). A mozgalom előtti érdekvédelmi tér jelentősen zsugorodott, főleg 2015 után: a szervezetek öncenzúrája rendszeressé vált, hozzáférésük a demokratikus intézményekhez (pl. ombudsman, Parlament) szűkült vagy megszűnt, a konfrontációt kerülni kezdték (Petri–Hruskó 2023). A korszakban a kormányzati struktúrák is bezáródtak (Boda 2020; Gerő–Szabó 2020), így a 2012-t követő időszakban a fogyatékosügyi mozgalom hozzáférése a kormányzati döntéshozatali struktúrákhoz jelentősen romlott.

Ugyanakkor a fogyatékosügyi mozgalomban, ellentétben más hazai civil szektorokkal, adataink szerint nem történt meg a máshol (Gerő et al. 2023) leírt mozgalmiasodás (*SMOization*). A mozgalom számára a kormányzat nyílt kritikája és konfrontatívabb akciók helyett preferáltabbá vált a konfrontációt kerülő, a mozgalmi szövetségek helyett teret nyerő egyéni szervezeti „kilincselés”, nem nyilvános tárgyalás (Petri–Hruskó 2023). Bár a konfrontatívabb stratégiákra (tüntetés, petíció) az idővonal e korszakban is mutat példát, de vegyes eredménnyel: míg a tüntetéseket konszenzuskereső stratégiákkal ötvöző két mozgalmi kampány (M3-as metró, 2017; ápolási díj, 2018) részben (Gulyásné–Bánfai 2019) sikeres volt, addig a mozgalom 25 évének egyik legnagyobb kudarca, a rokkantsági ellátásokat érintő kormányzati megszorítás (2012) elleni tüntetésre, sajtókampányra és nyílt kritikákra is építő kampány nem érte el célját. Talán nem véletlen, hogy 2018-at követően egyáltalán nem szerepel az idővonalon mozgalmi kampány.

ÖSSZEGRÉS

Tanulmányunk alapján elmondható, hogy a nemzetközi emberi jogi szabályok a kezdetektől hatással voltak a hazai szakpolitikai és mozgalmi működésre. A hazai fogyatékosügy évtizedek óta globálisan beágyazottan működik mind jogi-szakpolitikai, mind anyagi források tekintetében. A '90-es évek küzdelmeit követően a Fot. bár újraakasztotta a fogyatékosügyet, és ezt az emberi jogi keretezést az ENSZ Egyezmény is erősítette a 2000-es évek végétől, az idővonal fényében azonban 1998 óta csak részlegesen látunk progresszív változásokat, sőt a 2010-es évektől negatív trend is elindult.

Az idővonal egy ellentmondásra is rámutat: habár 1998–2012 között számos pozitív mozgalmi esemény volt, de ez nem eredményezett lényegi változásokat. A 2010 előtti kormányok neoliberais politikái, és a 2008-as világválságra adott reakciók miatt a Fot. és a viszonylag nyitott kormányzati struktúrák ellenére sem történtek valóban progresszív lépések. A neoliberais politikák nemcsak Magyarországon, de nemzetközileg is hasonlóan akadályozták és akadályozzák a fogyatékosügyi emberi jogok progresszív megvalósítását (Parmenter 2024). Ilyen tekintetben, dacára az aktív és kezdeményező mozgalmi működésnek, a szakpolitikai stagnálás már a 2000-es években jelen volt. Az idővonalat tekintve csak pár évre – az ENSZ Egyezmény ratifikálását követő években – tűnt úgy, hogy történhet érdemi előrelépés. Azonban a kormányzati struktúrák 2010 utáni bezáródása, a civilelles kampányok és a szűkülő érdekvédelmi tér miatt a mozgalom csak kevés eredményt tudott kicsikarni az ENSZ Egyezmény nyomán, és a végül elindult változások során is komoly kudarcokkal szembesült.

Magyarországon épp akkor jelentek meg a – fogyatékosággal élő emberek életét rendszerszinten javítani képes – szakpolitikákban irányadó emberi jogi szabályozások, amikor a hazai struktúrák épp bezárultak, sőt a nemzetközi intézményekkel és az emberi jogokkal kapcsolatban ellenséges kormányzati pozíciókra változtak.¹² A 2010-es évek elején elindult progresszív lépések így megfeneklettek: az emberi jogi érvek és eszközök hatástalannak bizonyultak egy erodáló demokratikus rendszerben.

Köszönetnyilvánítás: a szerzők köszönik Fekete Dorottya, Gazi Adrienn, Kozma Ágnes, Krizsán Andrea, Sebály Bernadett és Zentai Violetta javaslatait.

12 Emblemikusnak érezzük a következő visszaemlékezést: „A (minisztérium) felsővezetői döntéshozói attitűdjében azt láttam 2010 előtt, amit egyébként a jog hierarchizáltan leképez, hogy ami a nemzetközi jogból fakad, az egyszerűen követendő és kész. [...] És ebben jól érzékelhetően 2010-ben volt egy egyértelmű változás. Kezdetben csak finomabb relativizálása kezdődött meg az emberi jogi normáknak. [...] Utána meg egy teljesen nyílt, olykor nagyon erős kritikája. Például a választójoggal kapcsolatban az igazságügyi minisztérium részéről, [...] tehát éppen a jogalkotásért felelő kormányzati szereplő részéről, egy teljesen nyílt megrongálása történt meg a nemzetközi jogi kötelezettségvállalásnak. Amikor egy hosszas vitában vitatkoztunk azon, hogy mondjuk középúlyos értelmi fogyatékos embereket szabad-e engedni szavazni, akkor én azt feltételeztem, hogy ez egy ütős érv lesz, elmondtam, hogy oké, de mi vállaltunk egy nemzetközi jogi kötelezettséget arra, hogy a helyettes döntéshozatali rendszert leépítjük... Akkor, és ez vezetői szintű megnyilvánulás volt, bár nem nyilvános, teljesen nyíltan elmondták, hogy igen, tudják, hogy ez van leírva az ENSZ egyezményben, de hát ez egy baromság, és Magyarország egészen biztosan nem fogja ezt végrehajtani.”

HIVATKOZÁSOK

- Ágh A. (1999) Europeanization of policy-making in East Central Europe: the Hungarian approach to EU accession. *Journal of European Public Policy*, 6(5), 839–854. <https://doi.org/10.1080/135017699343414>
- Andráczki-Tóth V. – Bódi É. – Csicsely Á. – Nyitrai, I. (2011) Az intézménytelenítés kapujában. *Esély*, 4, 35–57.
- AOSZ (2005) Miért tüntettek a Kossuth téren? *Esőember folyóirat*, 4. Elérhető: <https://aosz.hu/esoember/miert-tuntettek-a-kossuth-teren/> [Letöltve:2024-12-02].
- AOSZ (2014) Az Országos Autizmus Stratégia megújítása. Elérhető: <https://aosz.hu/orszagos-autizmus-strategia/> [Letöltve: 2024-12-02].
- Baar M. (2015) Informal Networks, International Developments and the Founding of the First Interest Representing Associations of Disabled People in Hungary in the Late Socialist Period (1970s-1980s). *Moving the Social*, 53, 39–62. <https://doi.org/10.13154/mts.53.2015.39-62>
- Balázs Zs. – Petri G. (2010) Az autizmussal élőket segítő magyarországi civil ellátórendszer kialakulása. In V. Bognár (szerk.) *Láthatatlanok. Autista emberek a társadalomban*, Budapest: Scolar, 36–77.
- Beckett A. (2006) Understanding social movements: theorising the disability movement in conditions of late modernity. *The Sociological Review*, 54(4), 734–752. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2006.00669.x>
- Boda Zs. (2020) *Ki dönt? Kormányzási stílusok és közpolitikai változás Magyarországon 2002–2014*. Budapest: Gondolat – Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Bodnár L. (2003) Mozgássérültek és esélyegyenlőség: Akadályokon keresztül. *Magyar Narancs*, február 27. Elérhető: https://magyarnarancs.hu/tudomany/mozgasserultek_es_eselyegyenloseg_akadalyokon_keresztul-59429 [Letöltve:2024-12-02].
- Bugarszki Zs. (2004) A szociális szolgáltatások újjászületése Magyarországon. *Esély*, 4, 100–110.
- Campbell J. – Oliver M. (2013) *Disability politics. Understanding our past, changing our future*. Routledge.
- Chikán Cs. (2001) *Tájkép csata közben*. Budapest: MEOSZ.
- Chikán Cs. (1997) *Embernek születünk. A fogyatékoságról*. Budapest: Sub Rosa.
- CRPD (2017) *General comment No.5 on Article 19 - the right to live independently and be included in the community*. Elérhető: <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no5-article-19-right-live> [Letöltve:2024-12-02].
- CRPD (2020) *A Fogyatékosággal Élő Személyek Jogairól szóló Egyezmény Fakultatív Jegyzőkönyvének 6. cikke alapján végzett, Magyarországot érintő vizsgálat*. Elérhető magyarul: https://tasz.hu/wp-content/uploads/2024/01/CRPD_C_HUN_IR_1_9114_O.pdf [Letöltve:2024-12-02].
- CRPD (2022) Concluding observations on the combined second and third periodic reports of Hungary. Elérhető: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2FCO%2FHUN%2FCO%2F2-3&Lang=en [Letöltve:2024-12-02].
- Csicsics A. (2023) Siker közösségek Magyarországon az államszocializmus ideje alatt. Doktori disszertáció, ELTE-BTK Történettudományi Doktori Iskola. Elérhető: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/108181> [Letöltve:2024-12-02].
- EMMI (2020) *Megújul az Országos Autizmus Stratégia*. Elérhető: <https://2015-2019.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma/szocialis-ugyekert-es-tarsadalmi-felzarkozasert-felelos-allamtitkarsag/hirek/megujul-az-orszagos-autizmus-strategia> [Letöltve:2024-12-02].
- EEG – European Expert Group (2013) *Az intézményi ellátásról a közösségi ellátásra való áttérésre vonatkozó közös európai útmutató*. Elérhető: https://deinstitutionalisation.com/wp-content/uploads/2018/04/common-european-guidelines_hungarian-version.pdf [Letöltve:2024-12-02].
- ÉFOÉSZ (é.n.) Támogató nyilatkozat. Elérhető: https://efoesz.hu/wp-content/uploads/2015/11/uptk_koz_tamogato_nyilatkozat_binder.pdf [Letöltve:2024-12-02].
- Falvai R. – Takács B. (2021) Új fejezet a látássérült személyek számára. *Gondoskodás*, 1(1), 35–40. Elérhető: https://urlap.nszu.hu/wp-content/uploads/2021/11/Gondoskodas_ELEKTRONIKUS_OK.pdf#page=35 [Letöltve:2024-12-02].
- Fiala J. (2010) A fogyatékosággal élő személyek választójogának kérdései a Kiss Alajos kontra Magyarország döntés tükrében. *Fundamentum*, 14(3), 109–117.
- Fiala-Butora J. (2019) A Polgári törvénykönyv cselekvőképességi szabályainak értékelése a nemzetközi jog és a hazai tapasztalatok szemszögéből. *Családi Jog*, 17(4), 8–14.

- French, S. – J. Swain (2004). Whose Tragedy? Towards a Personal Non-Tragedy View of Disability. In Swain, J. –French, S. –Barnes, C. – Thomas, C. (szerk.) *Disabling Barriers - Enabling Environments*. London: Sage. 34–40.
- Gábos A. – Giflo P. (2023) *A fejlesztések hatása a fogyatékos személyek életminőségének javítására. Értékelő jelentés*. Kopint TÁRKI – TÁRKI – GKI. Elérhető: <https://archive.palyazat.gov.hu/a-fejlesztsek-hatsa-a-fogyatkos-szemlyek-letminsgnek-javtsra#> [Letöltve:2024-12-02].
- Gazsi A. (2016) A támogatott döntéshozatal elve és gyakorlata. *Esély*, 2, 62–92.
- Gazsi A. – Pordán Á. (2018) Civilek a fogyatékos emberek életében. In Kovács I. – Lakner Z. L. (szerk.) *Rendszer és váltás – A Szociális Törvény első 25 éve*. Budapest: L'Harmattan, 387–416.
- Gerő M. – Szabó A. (2020) Struktúra és cselekvés. A politikai integráció mechanizmusai. In Kovács I. (szerk.) *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont–Argumentum, 45–82.
- Gerő, M. – Fejős A. – Kerényi Sz. – Szikra D. (2023) From Exclusion to Co-Optation: Political Opportunity Structures and Civil Society Responses in De-Democratising Hungary. *Politics and Governance*, 11(1), 16–27. <https://doi.org/10.17645/pag.v11i1.5883>
- Gombos G. (2013) *Mi a pszichoszociális fogyatékoság?*
Elérhető: <https://pszichoszoc.wordpress.com/2013/10/06/mi-a-pszichoszocialis-fogyatekosag/> [Letöltve:2024-12-02].
- Gubicskó Á. (2009) Civil siker 2009, avagy hogyan írjunk árnyékjelentést. *Hallássérültek*, 01, 11.
- Gulyásné B. Á. – Bánfai (2019) Nem minden szülőnek jár a GYOD, aki súlyosan fogyatékos gyermekét ápolja – a MEOSZ tovább küzd az érintettek méltóságteljes életéért. *Humanitás*, 1, 6–8.
- Gulya F. – Hoffmann I. (2019) A támogatott döntéshozatal sorsa Magyarországon. *Fogyatékoság és társadalom*, (2), 22–36. <https://doi.org/10.31287/FT.hu.2019.2.2>
- Gurbai S. (2015) A gondnokság alá helyezett személyek választójoga a nemzetközi jog, az európai regionális jog és a komparatív közjog tükrében. Doktori értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Elérhető: <https://real.mtak.hu/89024/> [Letöltve:2024-12-02].
- Gurbai S. – Jónás T. – Kálozi M. – Kapronczay S. (2012) *Közös vélemény a Polgári Törvénykönyvről szóló T/7971. számú törvényjavaslatnak (Törvényjavaslat) a nagykorúak cselekvőképességét érintő V-X. címéről*. Elérhető: <https://kezenfogva.hu/node/1105> [Letöltve:2024-12-02].
- Hallássérültek (2001) Együttműködési megállapodás. *Hallássérültek*, 7, 69.
- Hegedűs L. – Ficsorné M. – Szepessyné J. – Pajor E. – Könczei Gy. (2009) *A fogyatékosügy hazai és nemzetközi története*. Budapest: ELTE.
- Hegedűs L. (2009) Velünk élő történelem, avagy egy érdekérvényesítő polgári jogi mozgalom mindennapjai. In Hegedűs L. – Ficsorné M. – Szepessyné J. – Pajor E. – Könczei Gy. (szerk.) *A fogyatékosügy hazai és nemzetközi története*. Budapest: ELTE, 135–175.
- Hruskó E. (2018a) Rengetegen fogtak össze a hármas metró akadálymentesítéséért. *Merce.hu*, augusztus 26. Elérhető: <https://merce.hu/2018/08/26/rengetegen-fogtak-ossze-a-harmas-metro-akadalymentesiteseert/> [Letöltve:2024-12-02].
- Hruskó E. (2018b) *A mozgáskorlátozott emberek érdekvédelmi tevékenységei*. Kézirat.
- Ignác B. (2003) *A fogyatékos emberek Európába mennek*. Budapest: MEOSZ.
- Kákai L. (2020). Kettős szorításban a magyar civil szervezetek. *Pólusok*, 1(2), 1–30. <https://doi.org/10.15170/PSK.2020.01.02.01>
- Kálmán Zs. – Könczei Gy. (2002) *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*. Budapest: Osiris.
- Kayess, R. – French, P. (2008) Out of darkness into light? Introducing the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. *Human rights law review*, 8(1), 1–34.
- Keszi R. – Judit P. – Papp G. (2014) Cooperation and exclusion: an explorative analysis of Collaborative networks of Hungarian disability organizations. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 5(1), 143–161. <https://doi:10.14267/issn.2062-087X>
- Kézenfogva Alapítvány (é.n.) „Fészek” lakóotthon fejlesztő program 1997–2002. Elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=IrV-TtsH9ENQ> [Letöltve:2024-12-02].
- Kozma Á. – Petri G. – Balogh A. – Birtha M. (2016) Az Európai Unió támogatásainak szerepe az intézménytelenítésben és a férőhelykiváltás eddigi tapasztalatai. Budapest: TASZ. Elérhető: https://www.researchgate.net/profile/Agnes-Turnpenny/publication/320757629_Az_Europai_Unio_tamogatasaianak_a_szerepe_az_intezmenytelenitesben_es_a_ferohelykivaltas_eddigi_tapasztalatai/links/59f9b56aa6fdcc075ec9d006/Az-Europai-Unio-tamogatasaianak-a-szerepe-az-intezmenytelenitesben-es-a-ferohelykivaltas-eddigi-tapasztalatai.pdf. [Letöltve:2024-12-02].

- Kozma Á. – Petri, G. – Bernát, A. (2020) Kiszolgáltatottság és stagnálás: a fogyatékos emberek társadalmi helyzete a 2010-es években. In Kolosi T. – Szelényi I. – Tóth, I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2020*, Tárki, 381–403. Elérhető: https://www.tarki.hu/sites/default/files/2020-10/381_403_Kozma_Petri_Bernat_Online.pdf [Letöltve:2024-12-02].
- Krekó J. – Scharle Á. (2020) Megváltozott munkaképesség esetén igényelhető pénzbeli ellátások és azok hatásai. In Fazekas K. – Elek P. – Hajdú T. (szerk.) *Munkaerőpiaci tükör 2019.*, 188–198. Elérhető: https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2020/12/mt_2019_188-198.pdf
- Kriesi, H. (szerk.) (1995) *New social movements in Western Europe: A comparative analysis*. University of Minnesota.
- Lakatos M. – Tausz K. (2009) *Fogyatékosügyei statisztikák*. ELTE-Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar.
- Lawson, A. (2007) The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: New era or false dawn? *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, 34(2), 563.
- McAdam, D. – McCarthy, J. D. – Zald, M. N. (1996) Introduction: Opportunities, Mobilizing Structures, and Framing Processes – toward a Synthetic, Comparative Perspective on Social Movements. In McAdam, D. – McCarthy, J. D. – Zald, M. N. (szerk.) *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*, Cambridge: Cambridge University, 1–22. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511803987.002>
- Marek B. (2023) Hogyan érvényesülhet az értelmi fogyatékosokkal élő személyek önállósága? *24.hu*, július 17. Elérhető: <https://24.hu/belfold/2023/07/17/ertelmi-fogyatekosok-jogok-tamogatott-donteshozatal-kutatas-egyensuly-intezet/> [Letöltve:2024-12-02].
- MEOSZ (2017) A Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetsége állásfoglalása az ápolási díjról. Elérhető: https://www.meosz.hu/wp-content/uploads/2017/05/A%CC%81pola%CC%81si-di%CC%81j-MEOSZ-allasfoglalas_vegleges.pdf [Letöltve:2024-12-02].
- MEOSZ (2021) Rokkantsági ellátás: 500 ezer forint valódi kompenzáció? Elérhető: <https://www.meosz.hu/blog/rokkantsagi-ellatas-500-ezer-forint-valodi-kompenzacio/> [Letöltve:2024-12-02].
- MEOSZ (2023a) Átadták a teljes körűen akadálymentesített M3-as metró valamennyi megállóját. Elérhető: <https://www.meosz.hu/blog/atadtak-a-teljes-koruen-akadalymentesített-m3-as-metro-valamennyi-megallojat/> [Letöltve:2024-12-02].
- MEOSZ (2023b) Ami egykor álomnak tűnt, mátol valóság. Elérhető: <https://www.meosz.hu/wp-content/uploads/2023/05/Ami-egykor-alomnak-tunt-matol-valosag.pdf> [Letöltve:2024-12-02].
- Meyer, D. S. (2004) Protest and Political Opportunities. *Annual Review of Sociology*, 30, 125–145.
- Miszlivetz F. (1997) Participation and transition: Can the civil society project survive in Hungary? *The Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 13(1), 27–40.
- Mladenov, T. (2021) Disability assessment under state socialism. In Kolářová, K. – Winkler, M. (szerk.) *Re/imaginings of disability in state socialism*, Frankfurt-on-Main: Campus Verlag, 91–116.
- Mladenov T. (2018) *Disability and postsocialism*. Routledge.
- Muzsay A. (2004) Hajrá FESZT! Megalakult az ernyőszervezet. *Hallássérültek*, 1, 7.
- N.T.E. (1998) Esélyegyenlőségi törvény garanciákkal. *Népszabadság*, március 17, 5.
- Nyusztay M. (2009) Fogyás helyett hízókúrán a tömegszállások. *Népszabadság*, október 26, 5.
- Oliver, M. (1990) *The Politics of Disablement. A Sociological Approach*. London: MacMillan.
- Parmenter, T. R. (2024) Rights are necessary but insufficient for the achievement of the full inclusion of people with intellectual and developmental disabilities. *Advances in Neurodevelopmental Disorders*, 8(1), 97–107. <https://doi.org/10.1007/s41252-023-00351-4>
- Pelka F. (2012) *What we have done: An oral history of the disability rights movement*. University of Massachusetts.
- Petri G. – Hruskó E. (2023) A fogyatékosügyi mozgalom részvétele a szakpolitikákban 1998 óta Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 33(4), 24–49. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.4.2>
- Petri G. – Turnpenny, A. – Bernát, A. (2023) When Legislation Is Not Enough. *The International Journal of Disability and Social Justice*, 3(1), 42–59. <https://doi.org/10.13169/intljofdisocjus.3.1.0042>
- Petri G. – Hruskó E. (2024) Can Disability Rights Flourish in Backsliding Democracies?—The Case of Hungary. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 26(1), 349–365. <https://doi.org/10.16993/sjdr.1053>
- Pettinicchio, D. (2019) *Politics of empowerment: Disability rights and the cycle of American policy reform*. Stanford University.
- Scheiring G. (2019) *Egy demokrácia halála: Az autoriter kapitalizmus és a felhalmozó állam felemelkedése Magyarországon*. Budapest: Napvilág.

- Scipiades E. (2005) Vakok perlik az OTP-t személyiségjog-sértésért. *Népszava*, december 5, 10.
- Sebály B. (2020) *Társadalmi mozgalmak és szakpolitikai változások. Esettanulmány az ápolási díjról Magyarországon*. Central European University. Elérhető: https://www.researchgate.net/publication/344483658_Tarsadalmi_mozgalmak_es_szakpolitikai_valtozasok_Esettanulmany_az_apolasi_dijrol_Magyarorszagon [Letöltve:2024-12-02].
- Shakespeare, T. (2017) The social model of disability. In Davis, L. (szerk.) *The disability studies reader* (5th edn.). Abingdon, UK: Routledge. 195–203.
- SINOSZ – MDAC – FESZT (2010) Fogyatékosokkal élők jogai vagy fogyatékos jogok? A magyar civil caucus párhuzamos jelentése az ENSZ egyezményről. Budapest.
- STADAT (2024) A magukat fogyatékosnak vallók korcsoport és a fogyatékoság típusa szerint. Elérhető: https://www.ksh.hu/stadat_files/ege/hu/ege0033.html [Letöltve:2024-12-02].
- Szocokos (2021) Támogató szolgálat 2004–2020. Elérhető: <https://tamogatoweb.hu/tamogato-szolgalat-2004-2020/> [Letöltve:2024-12-02].
- TASZ (2014) *Joghalál az új Ptk-ban*. Elérhető: <https://tasz.hu/cikkek/joghalal-az-uj-ptk-ban/> [Letöltve:2024-04-02].
- TASZ (2021) *A bíróságokon sem kapnak segítséget a jogaiktól megfosztott, fogyatékosokkal élő emberek*. Elérhető: <https://tasz.hu/cikkek/a-birosagokon-sem-kapnak-segitseget-a-jogaiktol-megfosztott-fogyatekosokkal-elo-emberek/> [Letöltve:2024-12-02].
- Turnpenny Á. (2019) People with intellectual disabilities in the European semi-periphery: the case of Hungary. In Walmsley, J. (szerk.) *Intellectual Disability in the Twentieth Century*, Policy Press, 113–128.
- Vanhala, L. (2015) The Diffusion of Disability Rights in Europe. *Human Rights Quarterly*, 37(4), 831–853.
- Verdes T. (2005) *Súlyosan, halmozottan fogyatékos gyermekek a közoktatásban*. De juRe Alapítvány – Kézenfogva Alapítvány. Elérhető: <https://kezenfogva.hu/node/56> [Letöltve:2024-12-02].
- V. R. I. (2002) Tettek rá egy-egy lapát betont – Rámpák kerekesszékes választóknak. *Népszabadság Budapest-melléklet*, október 11, 1.
- Wheatley, M. – Pabsch, A. (2010) *Sign Language in Europe*. In 4th Workshop on the Representation and Processing of Sign Languages: Corpora and Sign Language Technologies.
- Zubor Z. (2012) A fogyatékkal élők nem csalók. Tüntetés a Hősök terén. *HVG*, július 1. Elérhető: https://hvg.hu/itthon/20120701_MEOSZ_tuntetes_hosok_tere